

69050

5040/S/
ministerială de sub Nr. 128,134/1913, admis
b. Nr. 2737/1913, aprobat cu res. cons. ora-
și aceluși caransebeșan Nr. 3769/1907, pentru
limba de propunere română.

ISTORIA UNGARIEI

lucrată după cel mai nou plan de învățământ

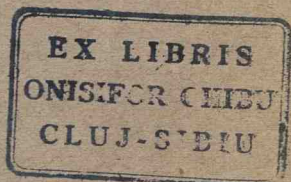
de

IULIU VUIA

INV.-DIRECTOR ȘCOLAR PENS.

—————
Cu numeroase ilustrațiuni.
—————

Ediția I-a.

ARAD 1913.

Tiparul Tipografiei diecezane gr.-or. rom.
Editura autorului.

Prețul 50 fileri.

53557913

Aprobat în ed. I. cu reso^l. ministerială de sub Nr. 128,134/1913, admis cu res. cons. aradan de sub Nr. 2737/1913, aprobat cu res. cons. oradan de sub Nr. 2514/1913 și acelu caransebeșan Nr. 3569/1907, pentru școalele cu limba de propunere română.

ISTORIA UNGARIEI

lucrată după cel mai nou plan de învățământ

de

IULIU VUIA

ÎNV.-DIRECTOR ȘCOLAR PENS.

Cu numeroase ilustrațiuni.

Ediția I-a.

ARAD 1913.

Tiparul Tipografiei diecezane gr.-or. rom.

Editura autorului.

15 = 12102

Biblioteca Centrală Universitară
"Carol I" București
Cota 69 050

201 -

~~12102~~

B. C. U. "Carol I" - Bucuresti

C201802310

15

Anul al cincilea.

I. Patria înainte de ocupare.

Înainte de asta cu 1800 de ani întreaga întindere dealungul Dunării mijlocii, până în coamele puternice ale munților Carpați, eră stăpânită de un popor mare și cult: de *poporul roman*. Romanii au cuprins ținutul frumos și roditor de dincolo de Duna (Dunăre), ce se numia *Pannonia*. În Ardeal locuiau pe atunci *Dacii*. Împăratul roman *Traian*, a supus însă și pe Daci, făcând din țara lor — Dacia — o a doua provincie romană. Ca un popor cult ce erau, Romanii s'au îngrijit de înflorirea acestor provincii și de bunăstarea locuitorilor lor. Urmele de orașe — ca *Acvincum* lângă Budapest —, rămășițele de poduri (la Turn-Severin), de drumuri, (dealungul Dunării pe hotarul Sârbiei de azi), de băi de metale, de apaducte, scâlzi, teatre și biserici, arată îndeajuns, câtă bunăstare și ce comerț înfloritor a fost în patria noastră și pe acele vremuri.

Acestor vremi liniștite le-au urmat însă încurând vremi grele. Puternica împărăție romană a început a slăbi și a se dărăpână.

Tot în vremea asta au început popoare din toate părțile să-și caute adăposturi mai bune. Venit-au *Vandali* și *Goți*, iar poporul roman slăbit n'a putut rezista acestor hoarde sălbatice, cari au nimic tot — ce au creat Romanii.

A trebuit să vină un popor puternic și vrednic, care să le ocupe locul. Poporul *hunic* — înrudit cu Maghiarii — în frunte cu regele lor *Attila*.

Întreg mijlocul Europei s'a supus lui, parte de bunăvoie, parte în urma războaielor crâncene. A ajuns până la Marea Ostică, până la Rhin, ba până la Roma. Pe acestea plaiuri și-a ridicat el imperiul unitar, cu capitala aproape de *Szeged* (Seghedin).

Cu moartea timpurie a lui Attila, s'a desfăcut și puternica împărăție hunică. Până ce frații se certau între ei, s'au așezat aici popoarele slave, între cari mai temuți erau *Moravii*, sub stăpânirea lui *Szvatopluk*. Moravia mare se numia țara lor, și se 'ntindea în partea de miazănoapte a patriei noastre de azi.

II. În căutarea patriei statornice.

1. Poporul maghiar și Arpád.

Părăsind patria lor străveche, Maghiarii făcură cel dintâiu popas pe țărmurii Mării Negre, în *Lebedia* de odinioară. N'aveau însă hotare puternice și sigure, iar popoarele învecinate îi atăcau fără încetare. Și s'au convins Maghiarii, că numai așa vor răzbi, dacă cele șapte seminții ale lor *se vor unii sub un singur conducător și domnitor*, ca apoi *uniți* să-și caute cu arma și vitejia, o patrie statornică, cu hotare sigure, mai ușor de apărat. Așa au ajuns, să aleagă de conducător sau principe pe bătrânul *Almos*, care încurând își lăsă locul fiului său *Arpád*, om înțelept, bun sfetnic și mare viteaz.

Toate semințiile i-au jurat credință și supunere lui Árpád: l-au ridicat pe scuturi, zicându-i: „De azi înaintea tu vei fi conducătorul și domnitorul nostru, oriunde te va duce norocul, te vom urmări“. Pe cetluit-au această făgăduință cu sânge scurs din ale lor brațe, și jurat-au: 1. Câtă vreme vor trăi fiii de-ai lui Árpád, pe ei îi vor alege de căpe-

tenie. 2. Din ce vor câștiga împreună, deoptrivă se vor împărtași. 3. În lucrurile mai însemnate ale poporului, Árpád întotdeauna va cere sfatul frun-

Alegerea lui Árpád de conducător.

tașilor țării. 4. Celui ce va călca jurământul să i-se verse sângele și 5. Blăstăm asupra aceluia principe, care va călca contractul. Și fiindcă acest contract s'a pecetluit cu sânge, până în ziua de azi i-se zice *contractul de sânge*.

Contractul de sânge.

Uniți în puteri și întăriți în credință, au pornit apoi înspre mieznoapte apus și s'au așezat între râurile Bucovinei de azi, *Etelköz*, cum îi ziceau pe atunci. Dar nici aici n'au poposit mult, căci și-au dat seama, că și țara aceasta nu este mai bună decât *Lebedia*. De aceea și-au pus în gând să ocupe aceea țară, care fusese odinioară a rudeniei lor *Attila*.

2. Ocuparea țării.

În anul 896 Maghiarii calcă întâia oară pământul de azi, trecând dinspre răsărit mieznoapte prin pasul *Verecke*, și peste zece ani, în 906 se

încheiase deja măreța înfăptuire a ocupării. Și pricina acestei mărețe făptuiri n'avem să-o căutăm numai în vâjnoșia, vitejia și modul de răsboire al Maghiarilor. Căci toate aceste alese însușiri le-au avut și Hunii lui Atilla și Moravii, precum și alte popoară, cari s'au perondat pela noi, stăpânind vremi mai scurte țara aceasta. Esplicarea avem să o căutăm numai în faptul, că cugetele și dorințele lui Árpád erau una cu ale poporului său; sufletul lor s'au întâlnit și contopit într'un singur gând: crearea patriei stabile. Acest îndemn al inimei lor sa întrupat. Maghiarii au supus popoările, ce locuiau țara aceasta. Mai apoi au dat mâna frățească cu acele popoare și s'au legat prin jurământ, să trăească ca frații unii cu alții și să-și iubească cu toți scumpa lor mamă, patria comună.

Árpád a început a face ordine, zidind pe provinciile sfășiate o singură țară, un singur stat unitar, Ungaria de azi, cu un trecut de peste o mie de ani.

Poporul maghiar la venirea sa eră împărțit în 7 seminții. Árpád a fost conducătorul lor suprem, nu tiran, ci blând și înțelept, căci nimic nu făcea fără sfatul oștirii și a semințiilor.

Árpád eră iubit și de popoările supuse. Pentru că deși păgân, umblă cu blândețe, ca cu prietenii, și nici când nu-i supără în credința lor religioasă, ori în obiceiurile lor. Deplâns de toți, murì în anul 907. A fost îngropat în Óbuda de azi, în ce loc anume, nu se știe, numai se presupune. În acest loc națiunea maghiară a ridicat o biserică aceluia, care i-a dat nume, țară și renume de 1000 de ani.

III. Încreștinarea Maghiarilor și întemeierea regatului.

Sfântul Ștefan.

Poporul maghiar avea deja o țară, câștigată în urma sudorii lui și-a sângelui, ce se scursese în grele războaie, când după moartea principelui Géza, — un urmaș de alui Arpád —, capătă de

conducător pe fiul lui Géza, pe Ștefan. Deși eră numai de 24 de ani la suirea sa pe tron, avea multă cunoștință de carte și multă trecere.

Și ca om luminat, ce eră Ștefan, și-a dat seama, că Maghiarii nu mai pot să trăiască în mijlocul celorlalte popoare bineînchegate și creștine, de cât numai, dacă vor primi și ei creș-

tinișmul, și se vor închegă și ei într'un regat puternic și moral, unde să piară orice neînțelegere și nedreptate. Ștefan se pune încă dela început pe muncă. Aduce în țară preoți străini, și împreună cu aceștia însuși încreștină pe supușii săi, lățind creștinismul cu crucea 'n mână. O parte a poporului maghiar s'a răsculat contra lui pentru legea cea nouă, nevoind s'o primească. Binele pa-

triei cerea însă această lege, și de aceea Ștefan s'a văzut silit să pornească însuș cu oaste contra lor, oricât îl durea să se lupte cu cei de un sânge cu el. A bătut pe răsculații păgâni, pe conducătorul lor Koppány l-a omorât, iar din averile acestuia — căci era om avut — a ridicat o mănăstire pe dealul dela *Pannonhalma* (comitatul Győr).

Deaci încolo încreștinarea a mers repede. Ștefan încurând își văzu țara încreștinată. Și știind că trebuie să le dea creștinilor săi și hrană, lăcașuri pentru întărirea în învățăturile creștine, și 'n duhul vremii, ridicat-a o mulțime de biserici și mănăstiri și 10 episcopii, și lângă fiecare, școale. Iar dăruirile întru sprijinirea acestora erau nesecate.

Ștefan se 'ngrijî ca Ungaria să fie recunoscută îndeobște de țară creștină, și printr'o deputație aduse la cunoștința papei Silvestru II din Roma, încreștinarea Maghiarilor, cerându-i totodată binecuvântarea asupra făptuirii sale. Iar papa pelângă binecuvântare, se grăbi a-i trimite lui Ștefan, în semn de mulțumită și cinste pentru dragostea și zelul depus întru încreștinarea și luminarea supușilor săi, o coroană de aur cu pietre scumpe, și titlul de „*rege apostolic*“. Între altele papa a zis despre Ștefan: „Eu sunt numai urmașul apostolilor, el e un apostol însuș“.

Cu coroana primită dela papa, se 'ncoronă Ștefan de cel dintâiu rege al Ungariei, în anul 1000 după Hristos.

Astfel s'a pus temelie statului maghiar. Și ca să asigure și să întărească regatul tinăr, a adus legi înțelepte, ca să se ridice biserici și să se păstreze sfințenia duminecilor și-a sărbătorilor. Și a mai adus legi aspre contra tuturor celor, cari încercau să atace bunurile, cinstea și vieța semenilor săi,

ba chiar și încontra acelora, ce încunjurau adevărul, mințind.

Iar ca treburile țării să meargă în bună orânduială, împărți țara în comitate, punând în fruntea lor comiți supremi (főispán) și întocmi oștire și alte oficii înalte (palatin, judele țării ș. a.). Pentru facerea și dreapta măsurare a legilor, înființă *sfatul regesc* (dieta țării).

41 de ani a condus cârma țării sale, iar când a murit în a. 1038, a lăsat după el lacrimi și mahnire sinceră. L-au îngropat cu mult alaiu în *Székesfehérvár*; mâna sa dreaptă e păstrată ca moaște scumpă în biserica din Buda.

Cu drept cuvânt i-se potrivește porecla de sfânt, ce i s'a dat după moarte, și cu drept i-se serbează amintirea în fiecare an la 20 august, căci două lucruri mari a săvârșit el: *înceștinarea Maghiarilor* și ca urmare, întemeierea regatului maghiar, așa cum e și astăzi.

IV. Extinderea și întărirea regatului.

Ladislau cel sfânt.

Árpád ni-a dat o țară statornică; Sfântul Ștefan a înfăptuit regatul maghiar creștin. Mai rămâneă, ca acest regat să fie întărit din temelie și păzit de orice amestec al altor state și puteri. Mai rămâneă adecă, să se asigure odată pentru totdeauna *neatârnairea țării*.

Și Ladislau, urmaș de al Sfântului Ștefan, a înțeles glasul vremii și greaua răspundere, ce-i împovărau umerii.

Cel dintâiu lucru, de care s'a apucat, a fost stârpirea celor din urmă rămășițe de păgânism în patria noastră. Înțelegând adecă, că mai sunt încă supuși neîncreștinați, a adus împreună cu sfatul țării legi înțelepte și aspre: Să se ridice biserici, unde încă nu erau, iar cele dărâmate să fie reedificate; că dumineca, zi sfântă, nimenea n'are voie să lucreze, ci fiecare e dator să meargă la biserică și s'asculte sfânta slujbă. A făcut chiar legi, cari măsurau pedepse grele îndeosebi asupra furturilor, farmecelor și a credinței deșarte.

Prin înțelepciunea sa și prin sănătoasele sale legi a ajuns ca să întărească pentru totdeauna creștinismul în patria noastră, înstăpânind totodată obiceiuri bune, cari au ridicat vaza și cinstea țării înaintea lumii.

Și ca să întărească temelia țării sale, și să-i asigure neatârnamul, a înfrânt pe toți dușmanii săi, și i-a supus, dându-le bunăstare și silindu-i să ia religia creștină. Așa a făcut cu Cumanii, ce năvăliseră în țară dinspre răsărit depe lângă Marea Neagră. După ce i-a bătut, i-a asezat (colonizat) pe lângă râul Tisza, în comitatul Pest și Jász-Nagy-Kun-Szolnok, făcându-i oameni cu așezare și creștini buni.

El a adăugat patriei noastre și ținutul dintre Dráva și Száva, numit Croația (Horvátország). Și n'a făcut-o asta din poftă nesăturată, ci silit nu-

mai, fiindcă Croații — după moartea lui Zvoimir regele Croației, — se împotriviseră reginei lor, care eră sora lui Ladislau. Văduva lui Zvoimir chemă într'ajutor pe Ladislau, iar acesta făcând ordine și pace, cuprinse țara până la râul Kulpa, și o supuse Ungariei.

Și pentru toate acestea poporul ținea la el. Din gură 'n gură i se pomenea numele, iar legendele ne spun, că mergând Ladislau cu oastea în luptă a ajuns în niște locuri pustii, deșerte, fără hrană și fără pic de apă. Și ca să nu se prăpădească cu toții de foame și sete, a fost deajuns să-și îndrepte ruga cătră cel de sus, ca fiare sălbatice să se ivească pe pustiuri și izvoare limpezi să izbucnească pretutindenea. De altădată iarăș, urmărit fiind de dușmani, Dumnezeu l-a mântuit astfel, că un munte s'a despicat făcându-le cale să treacă, iar când sosiră și dușmanii, s'a închis iarăș.

Cu un astfel de suflet, cu mintea sa de cărturar luminat, într'atât a ridicat cinstea sa și a țării sale înaintea Europei, încât Germanii l-au îmbiat cu coroana împărătească. Lui însă nu i-a trebuit; el nu râvneă la măririi deșarte, și-apoi prea își iubeă patria și pe supușii săi. A primit însă, să conducă oștirile creștine la locurile sfinte, ca să le ocupe dela Turci. — Dar n'a ajuns să le conducă, căci nu peste mult (a. 1095) a închis ochii pentru vecie. Mare a fost jalea'n țară. „Trei ani nu s'a auzit și nu s'a văzut în țară nici vesminte frumoase, nici jocuri, nici cântece, nici veselie“. Papa pentru vredniciile sale, mai târziu l-a numărat și pe el între sfinți, puindu-l alătura de Sf. Ștefan.

Căpățina lui se păstrează în catedrala din Győr, iar el e îngropat în biserica Sf. Ladislau din Nagyvárad (Oradea-mare).

V. Bula de aur.

Andreiu al II-lea.

După Sfântul Ștefan și Sfântul Ladislau, cari au ridicat puterea și cinstea patriei noastre înaintea lumii, au urmat pe tronul Ungariei regi foarte slabi. Unul dintre aceștia a fost și Andreiu al doilea.

Luase de soție pe o străină, pe Gertruda de Meran, o femeie ambițioasă (dornică de mărire) risipitoare și vicleană, care a dus pe Andreiu la toate relele.

Deja ca prinț de coroană îl ademenise să se răsvrătească asupra fratelui său, regele Emeric, și să-î răpească coroana. Și ca să-și strângă oștire și prieteni, si-a cheltuit întreaga avere, ce i-o lăsase tatăl său, iar nobililor le dăruia în risipă pământuri și cetăți. Dar planul nu i-s'a izbândit. A ajuns pe tron numai în urma morții prea timpurie a fratelui său Emeric. Și asta a fost o nenorocire. Ca rege eră și mai risipitor. La curtea sa se îngrămădiseră toți nobilii străini, iar pe cei maghiari regina Gertruda îi depărtă. Această curte trăia în risipa cea mai mare, și nobilii străini se 'nstăpânișeră pe moșiile maghiarilor. Regina conducea afacerile țării, ea le puneă toate la cale. Și pe când curtea-și petreceă, dările cele mari și sărăcia isto-veau și sleiau țara. O ură neîmpăcată se 'nstăpâ-nise în sufletul poporului maghiar contra reginei. Și a trebuit să izbucnească ura aceasta în vremece Andreiu purtă războiu în Galiția. Nobilii, înfrunte cu cel mai mare dirigător al țării, cu palatinul, s'au conjurat și au omorît pe regina Gertruda.

Stările nu s'au îmbunătățit nici după asta. Papa trimisese lui Andreiu bani încă la suirea sa

pe tron, ca să pornească cu oaste spre pământul sfânt al Ierusalimului, și să-l scape din mâile păgânilor. Risipise însă de mult acești bani. Vistieria erà goală și papa chiar acum îl silià pe Andreiu să-și împlinească promisiunea. Ca să scape de ne-caz, bătù bani râi și ridică împrumuturi mari, astfel țara ajunsese pe mâile creditorilor jidovi, cari încasau dările și arânzile înzecit. Cu bani împrumutați și cu o mică oștire plecã înspre pământul sfânt. Dar a rentors, cum pornise.

Poporul erà și mai nemulțumit; creditorii îl aduseseră la sapă de lemn. Boerii cei mari luaseră pământurile țării, și asupriau poporul. Nobilimea de rând și țărănimea nu mai putù răbdà sarcinile și asupririle, deaceea se resculară în frunte cu însuș fiul regelui, cu Béla.

Atunci regele Andreiu adună sfatul regesc la a. 1222 și dete o scrisoare a libertății (bula), care purtând pecet de aur, s'a numit *bula de aur*. Această scrisoare cuprinde drepturile nobilimii și datorințele iobăgimii. Între altele se zice, că regele nu poate cinsti bunurile regești, iar pe cari le-a cinstit să le deà nobilii îndărăt; că deaici înainte nobilii sunt scutiți de orice dare și sarcini, având în schimb datoriã de-a apăra țara; că pământul să fie al nobililor, iar iobagii — cari vor lucrà aceste pământuri — să deà nobililor a zecea parte din câștig; ar mai la urmă, dacã regele nu cinstește legile țării, nobilii au dreptul a i-se împotrivi cu arma.

Legea aceasta însemnată a rămas însă subt Andreiu numai pe hârtie. Erà tot cel vechiu, risipitor și slăbănog.

Când muri, în 1235, a lăsat țara în nemulțumirea și în sărăcia cea mai mare.

VI. Năvălirea Tătarilor și reîntemeierea patriei.

Bela IV.

„Vin Tătarii!“ Acest strigăt răsună în țară, în lung și 'n lat, puțin după ce urcă Béla IV tronul. Ungaria avea un trecut de-aproape trei sute de ani, avea o temelie puternică: regatul întărit, și o cultură creștină, avea bula de aur, și toate acestea trebuiau mântuite de pustiirea și nimicirea înfricoșatelor hoarde de Tătari. Mântuirea țării noastre și a încercării ce a dat peste ea, iată chemarea cea așteptă pe Béla al IV-lea. Și Dumnezeu ni l-a trimis la vreme, căci deși fiu al lui Andreiu al IV-lea, eră întru toate deosebit de tatăl său.

Înainte de toate a poruncit, ca legile cuprinse în *bula de aur*, să se păstreze cu sfințenie; a alungat dela curte pe toți sfetnicii vicleni ai tatălui său și moșiile date nobililor le-a luat îndărăt. Și-a câștigat mulți dușmani prin aceste fapte ale sale, în schimb însă a început să lecuiască nevoile și sărăcia popoului și a patriei. Și el atât a dorit!

Mai mare a fost nemulțămirea nobililor, cărora nu le plăcea ordinea, și mai ales atunci, când Béla a primit în patrie vre-o 40.000 de *Cumani*, alungați din țările lor prin oștirile tătare. Lui Béla însă nu-i păsă de murmurul nobilimii, ci a așezat pe Cumani pe șesul cel mare (Nagy Magyar Alföld) al patriei noastre; bineștiind că îi vor stă într'ajutor contra Tătarilor, cari se apropiau deja de hotarele țării, sub conducerea înfricoșatului chan *Batu*.

Abia s'au așezat Cumanii, când a sosit știrea că Tătarii au dat năvală în patria noastră prin trei

părți dinspre răsărit. Lumea își pierduse capul de spaimă, iar țara eră nepregătită, ca să întimpine dușmanul.

Béla a poruncit, să se poarte prin țară o sabie sângeroasă, cum eră obiceiul pe atunci, semn că patria se află în mare primejdie, și ca toți să sară întru apărarea ei. Regele a adunat la Buda sfatul țării, și pânăce el se sfătuia acolo cu bărbații de frunte, s'a întâmplat, că poporul care ură pe Cumanii, fiindcă-i credeă de spioni ai Tătarilor, a omorât pe conducătorul lor, ceea ce a avut de urmare, că Cumanii au trecut de partea Tătarilor. Dealtă parte, nobilii nu puteau să uite, că regele i-a despoiat de bunurile și prea marea lor putere și adunau oștile în sâlă. Ajutor din altă țară n'a primit. Așă că Tătarii pustiiu dejă prin țară, în toate părțile, când Béla a pornit în potrivă-le cu o oștire de-abiă 60,000 de oameni. Oștile dușmane s'au ciocnit în partea de miazănoapte a patriei, pe câmpia *Muhi*, lângă râul *Sajó*. Tătarii, cari erau în număr cu mult mai mare decât Maghiarii, au împreșorat pe aceștia, măcelărindu-i în chip îngrozitor. Însuș regele scăpă cu vieața ca prin minune. S'a dus deadreptul la cumnatul său *Fridrich*, principele austriac; dar în loc să-i deă ajutorul ce îl ceruse Béla contra Tătarilor, l-a alungat dela curtea sa, luându-i și banii ce-i aveă, și pedeeasupra și comitatele *Sopron* și *Mosony*. Astfel Béla se văzù silit să-și afle scăpare în *Zágráb*, iar deacolo în cetatea *Trau* (*Dalmația*). Tătarii îl urmăreau, și se apropiu dejă de *Trau*, când pe neașteptate *Batu* fusese rechemat cu oștire cu tot în împărăția lor, deoarece murise chanul cel mai mare, și el aveă să-i ocupe locul.

Astfel a scăpat Béla al IV-lea și scumpa noastră patrie de marea încercare, ce a dat peste ea.

Tristă priveliște înfățișă acum pământul pustiit și prădat al țării noastre. Doi ani de zile n'a pătruns plugul în pământul ei mânos. Cetățile și orașele erau arse sau dărâmate, ținuturi întregi erau pustii, doar cadavrele celor căzuți în luptă de le acopereau, ori fiarele însetate de sânge. Poporația a scăzut: parte prin luptă, parte duși de Tătari, ca robi. Cei ce se ascunseră prin papura mocirlelor și prin păduri, erau în cea mai neagră mizerie și lipsă. Greu a plătit națiunea încercarea de a nu ascultă de chemarea regelui său, în loc să-și împlinească *datoria sa sfântă către patrie, rege și neam.*

Grea muncă l-a așteptat pe Béla. Trebuia să facă ordine și să aducă țara iarăș la bunăstare.

Rentors în patrie a îndemnat pe nobili să zidească fortărețe, orașe, sate; iar aceștia l-au ascultat. El însuși a zidit Buda. A adus din străinătate meseriași și comercianți; iar în ținuturile nelocuite, a așezat pe Cumanii din Bulgaria, asemenea și alte popoară.

Iar după ce a isprăvit toate acestea, n'a uitat ceea ce-i făcuse cumnatul său. L-a bătut lângă râul Lața, reocupând comitatele pierdute, ba mărindu-și chiar și teritoriul țării.

Astfel cu drept i-se cade numele de *al doilea întemeietor al patriei.*

VII. Epoca de mărire a Ungariei.

Tinereța lui Ludovic cel mare.

Curând după moartea lui Béla IV s'a stins glorioasa casă domnitoare alui Árpád. Mare și adevărată a fost mâhnirea țării, căci această casă îi dăduse pe încălecătorul Árpád, pe Sfântul Ștefan, întemeietorul regatului și încreștinătorul poporului

I. Vuia, Istoria Ungariei.

= 2201802310 =

Inv. 21784

BIBLIOTECA
CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ "CAROL I"
BUCUREȘTI

maghiar, această casă îi dăruise pe Sfântul Ladislau, întăritorul tânărului regat și pe Béla al IV-lea, cel

de al doilea întemeietor al patriei noastre, după plecarea Tătarilor. Poporul maghiar s'a văzut silit s'aducă un rege străin, și din recunoștință față de regii din familia lui Árpád, a dat tronul țării familiei de Anjou (citește Anjū). O tânără mlădiță a familiei de Anjou a fost și Ludovic I, numit și Mare. El eră dejă cu trup și suflet maghiar; a voit

s'arate, că merită să urce scaunul ce l-au stăpânit Sfântul Ștefan și Sfântul Ladislau și că e în stare să facă din patria noastră cea mai puternică țară în Europa.

Crescut a fost el pentru aceasta.

Deja tatăl său (Carol Róbert) se 'ngrijise, ca țara să aibă oștire statornică. Fiecare nobil mare, trebuia să aibă o ceată de 300 de soldați, care se luptă sub steagul propriu; iar nobilii mici, erau înrolați sub steagurile comitatelor. Aceste cete se chemau banderii.

De altă parte, în vremea asta tinerii regi și nobilii fruntași, formaseră grupări (societăți), făgăduind, că vor lupta pentru credința 'n Dumnezeu, și pentru apărarea și ajutorarea celor neputincioși, nevinovați, pentru văduve și orfani. Aceștia erau *cavalerii*.

Cavaler putea fi oricare nobil tânăr și cinstit. Creșteau în cetăți: acolo învățau să călărească, să dueleze și să manuiască arma. Preotul cetății îi învăța să scrie și să cetească, iar stăpâna cetății îngrijă, ca ei să aibă o purtare bună, cinstită și cuviincioasă față de toți. Când băiatul împlinea 14 ani, era numit *aprod*, având de aici înainte să însoțească pe domnul său la vânat și'n războiu. La 21 de ani apoi ajungea *cavaler*. Asta se petrecea cu mult alaiu. În biserică, ori de era de 21 de ani în războiu — pe câmpul de războiu, stăpânul îl atingea de trei ori cu sabia pe umăr zicând: „Acestea să-ți fie cele din urmă vătămări de cinste, pe cari le suferi fără răzbunare!” Cu aceste vorbe ale stăpânului se 'ncheia parada.

Pe timpul tatălui lui Ludovic cel Mare, în curtea din Visegrád se ducea o vieață adevărat cavalească. La jocurile și 'ntrecerile de-acolo, veneau și cavaleri străini, și fete de boieri împărțeau cununile de lauri celor învingători.

În aceste vremi a crescut regele Ludovic. El e cu adevărat pilda vie a cavalerului din acelea timpuri. Și faptele pas de pas dovedesc aceasta.

Faptele lui Ludovic cel Mare.

Fratele lui Ludovic luase de soție pe Ioana, fiica regelui din Neapol (Italia), și 'ncurând ajunse regele Neapolitaniei. Ioana însă a omorât pe bărbatul său. De aceea Ludovic fù silit încă la începutul domniei sale să poarte două războaie cu Neapolul, căci cavaler, cum era, nu putea lăsa nerăzbunată moartea fratelui său. Pedepsi pe făptuitori, și se întoarse apoi acasă, însoțit de admirarea lumii întregi.

El a fost și apărătorul creștinătății în peninsula balcanică, contra Turcilor, Tătarilor, Bulgarilor și a Litvanilor. Rând pe rând supune Bulgaria, Sârbia, Bosnia; înfrânge Veneția, recâștigă Dalmația; mai apoi bate și pe Litvani, ia Galiția și se încoronează de rege al Poloniei. Astfel trei mări spălau hotarele patriei noastre: Marea Neagră, Marea Adriatică și Marea Răsăriteană.

Temută ajunge Ungaria și puternic domnitorul ei!

S'a îngrijit după toate acestea Ludovic și de orânduirea dinlăuntru a țării.

Pe lângă biserici ridică școale, în Pécs o școală înaltă (universitate), unde învățau preoții, căci în vremea aceasta ei erau învățătorii și luminătorii. A întărit armata, înmulțind banderile înființate de tatăl său. Ba a mers și mai departe și aduse o lege a *eredității* (moștenirii), după care nimeni n'avea voie, să-și vândă moșiile, ci acestea aveau să treacă din tată în fiu, ori de n'are fiu, la fiii rudeniilor. Iar dacă cineva n'ar avea nici o rudenie de parte bărbătească, moșiile trec în stăpânirea regelui, ca să le dea apoi ostașilor viteji.

Pământul nobililor îl lucrau iobagii, cari plăteau a 9-a parte din recoltă domnului de pământ.

Încep a se desvoltă și meseriile (industria) și comerțul. Orașele înfloresc și altele se zidesc. Se formează o breaslă mijlocie între iobagi și nobili, așa zisii *cetățenii orașelor*.

Țara o conduce Ludovic împreună cu prelații și nobilii mari (sfaturile). Judecătoriile aduc judecăți drepte.

Ludovic moare după o domnie măreață de 40 de ani, și e îngropat în *Székesfehérvár*. Mare i-a fost domnia, mare e și cinstea ce i-a dat-o poporul maghiar lui Ludovic cel Mare.

VIII. Turcii în Ungaria.

Ioan Hunyadi.

Un popor puternic se răscolise din răsăritul Asiei, ocupase prin războiul peninsula balcanică și se apropiă acum cu iuțeală de hotarele patriei noastre mult încercate. Dar nu numai Ungaria eră în primejdie. Sultanul (domnitorul Turcilor) amenință cu cutropire toate popoarele, întreaga lume creștină. Eră un războiu

al păgânilor în contra creștinilor, și mare spaimă-i cuprinse pe toți domnitorii Europei.

Patria noastră, fiind tocmai în mijlocul Europei, stâncă neclintită între răsărit și apus, aveă acum o nouă datorie grea, și o chemare sfântă. Nu eră vorbă numai de apărarea patriei, ci și de apărarea celorlalte popoare creștine față de puterea cutropitoare a Turcilor.

Regele Vladislau I eră slab, poporul nemulțămît cu el. Și vrajbă mare eră în țară. Și'n acestea zile grele, când Turcii jefuiau și prădau deja în patria noastră, nu se află nimeni care să ia asupra-și conducerea armatelor.

Dar... a fost dat, ca tocmai un fiu al patriei, un nobil de rând, Ioan Hunyadi, să fie „biciul Turcilor“, apărătorul creștinismului și trimisul lui

Dumnezeu. Veşnic trăi-va dragostea, cu care şi-a pus vieaţa în primejdii grele pentru scumpa noastră patrie.

Ioan Hunyadi a intrat de tânăr în oaste, şi deşi eră fiu de nobil de rând, prin vitejia şi înţelepciunea sa într'atât s'a ridicat printre semenii săi, încât încurând a fost numit de *ban* al Bănatului. Regele Vladislau aveà mare încredere în el. L-a făcut căpitan al cetăţii Nándorfehérvár (Belgrad), iar mai apoi voevod al Ardealului.

2. Lupta dela Nagyszeben (Sibiiu).

Cea dintâiu învingere strălucită a câştigat-o la Nándorfehérvár, lângă Dunărea de jos, de unde a pãfugat pe Turci. De aici a luat drumul drept înspre Ardeal, unde Turcii jãfuiau pe lângă Nagyszeben (Sibiiu). Lângă *Mãrosszentimre* s'a ciocnit cu oastea duşmană, în anul 1442. Cunoscând Turcii vitejia lui Hunyadi, toţi se temeau de el, de aceea comandantul oastei turceşti a făgăduit mulţi bani aceluia, care va prinde sau omorî pe Hunyadi, spuindu-le totodată cum e calul şi îmbrăcămintea lui. Auzind aceste ostaşii lui Hunyadi, tânărul viteaz Simeon Kemény, l-a rugat să schimbe cu el hainele şi calul. Începându-se lupta, Turcii s'au aruncat ca turbaţi asupra lui Kemény şi l-au omorît, presupunând după îmbrăcămintea a fi Hunyadi. Mare bucurie eră în oastea turcească, crezând că au scăpat de Hunyadi. Bucuria lor însă a fost scurtă, căci adevăratul Hunyadi pe neaşteptate s'a aruncat asupra lor cu atâta putere, încât i-a zdrobit cu desăvârşire.

Nu mult după aceea, a mai bătut Hunyadi pe Turci în lupta cea mare dela Vaskapú (Poarta de

fier), trecând apoi Dunărea, îi mai zdrobi în vre-o șase locuri.

Aceste învingeri strălucite, ce se țineau lanț, înfricoșase pe Sultanul Turcilor, și-l siliră să ceară pace dela regele de pe atunci, Vladislau întâiul. S'a și încheiat pacea pe 10 ani și s'a întărit prin jurământ.

3. Lupta dela Varna.

Vladislau I. a călcat pacea neascultând de sfatul lui Hunyadi să nu-și calce jurământul dat; a ascultat numai de trimisul papei, care zicea, că nu trebuie ținut jurământul dat păgânilor. Regele și Hunyadi au pornit cu oaste asupra Turcilor, dar au fost crâncen bătuți la Varna. Jale cumplită! Vladislau moare pe câmpul de luptă, Hunyadi însuș abia scapă cu fuga. Turcii au pus capul lui Vladislau în vârful unui par, și-l purtau și arătau strigând: „Așă pățește tot cel ce-și calcă jurământul“.

După această luptă nenorocoasă, Hunyadi a scris papei: „Disprețuiesc vieța și moartea deopotrivă, când e vorba de religie, de creștinism. Nu mă voi liniști, până ce nu voi vindeca ranele și până ce nu voi spăla pata rușinoasă adusă țării mele“.

Fiindcă regele ce avea să urmeze lui Vladislau eră minor, țara a ales de ocârmuitor în locul lui pe Ioan Hunyadi, căruia papa i-a dat daruri scumpe și titlu de principe.

4. Lupta de pe Câmpia Mierlei.

Întărindu-și Hunyadi armata, a plecat de nou asupra Turcilor și să întâlnește cu ei în Sârbia la Câmpia Mierlei, unde lupta a ținut de dimineața până seara, încât sângele curgea păraie.

Turcii învinseră și acum, dar pe lângă pierderi atât de mari, încât însuș Sultanul a exclamat: „O astfel de învingere doresc numai dușmanilor mei“. Peste 40 de mii de Turci morți acopereau câmpul de luptă.

Lupta dela Varna.

Hunyadi, păzit de mâna ocrotitoare a Celui de sus, a scăpat și de astădată ca prin minune.

Reîntors în patrie și fiind supărat de un unchiu al regelui, a mulțumit de a fi cărmuitor al țării.

16. Lupta dela Nándorfehérvár (Belgradul Sârbiei).

Asupra patriei se ridicase primejdie mare. Sultanul Mohamed al II-lea a zis: „Precum un Dum-

nezeu este în cer, așa numai *un* stăpân trebuie să fie și pe pământ“, și voiă ca el să fie acel stăpân.

Cu 200 de mii ostași a început să bată Sultunul cetatea Nándorfehérvár (Belgrad), ca apoi să între în Ungaria. Hunyadi văzând primejdia, uită toate supărările ce i-s'au făcut și adunând o oaste număroasă s'a însoțit cu oastea călugărului Ioan Kapisztrán și ăstmod înaintau spre Nándorfehérvár, unde Turcii înaintaseră așa de mult, încât un Turc puternic suise deja zidurile cetății și eră p'aci să pună steagul turcesc pe acel zid. Văzându-l tânărul Titus Dugonics s'a aruncat asupra lui, dar neputându-l aruncă depe scară, l-a luat în brațe și s'a aruncat cu el în prăpastie murind moarte de erou, dar scăpând zidul de steagul turcesc.

La 20 de zile după lupta aceasta moare și Hunyadi, spre jalea tuturor. Papa l-a numit „*aparătorul religiunii*“, iar oamenii „*biciul Turcilor*“.

A iubit mai presus de toate pe Hristos și patria sa; el a fost *mântuitorul religiunii și ingerul păzitor al patriei sale*.

Pentru munca și jertfirea sa, a meritat cinstea și recunoștința patriei sale.

Matia Corvinul.

Matia a fost fiul eroului Ioan Hunyadi. A mai avut un frate, pe Ladislau. Dar pe când țara jlea moartea eroului ei, dușmani de-ai lui Ioan Hunyadi — înfrunte cu contele Cilley — se sfătuiau pe ascuns, să prăpădească pe Matia și Ladislau. Cel dintâiu eră abiă de 14 ani, iar al doilea se luptase erou, alături de tatăl său, la Nándorfehérvár. Vorbele rele ale dușmanilor, intriga ce-au făcut-o pela curte contra Hunyadeștilor s'a întors însă spre rău. Cilley a fost omorît de prietenii lui

Ladislau. Înțelegând regele Ladislau V-lea, cel ce eră minor pe timpul lui Ioan Hunyadi, gândurile ascunse ale fostului Cilley, ca să liniștească țara, a jurat că nici când nu se va atinge de copiii lui Hunyadi. A ascultat însă iarăș de vorbe rele, și-a călcat jurământul și i-a tăiat capul lui Ladislau. Țara s'a răsculat, iar regele a trebuit să fugă în Praga. Acolo a și murit încurând, chiar în ziua în care se împlinise anul, decând a jurat. Iar națiunea din recunoștință pentru faptele lui Ioan Hunyadi, a ales de rege pe Matia, fiul său, din dragă voie, sub cer liber.

Eră tânăr Matia, abiă de 17 ani, când a fost ales de rege. Dar cu toată vârsta sa fragedă, știă multe, aveă o minte deschisă și o pătrundere ageră.

La început a avut multe lupte, până și-a întărit domnia; grele lupte, atât în lăuntru țării sale cât și în afară. În lăuntru cu vre-o câțiva nobili, cărora nu le fusese pe plac, c'a ajuns rege un om atât de tânăr și un *iubit*, și *iubitor de poporul de rând*, și de aceea și-au pus de gând să-l omoară. Între acești vre-o câțiva nobili eră și unchiul lui Matia. Prinzând de veste, Matia, a lăsat să prindă pe bătrânul său unchiu și l-a închis. Mare mirare cuprinse întreaga țară; vinași s'au speriat, iar cei asupriți s'au bucurat.

Când eră vorbă de *bunăstarea și pacea patriei* și a neamului, Matia nu alegeă între neamuri și neneamuri. Și toți îl cinsteau pentru asta.

După ce făcū ordine și pace în lăuntru, își adună o oaste puternică dintre cei mai voinici cetățeni ai săi. — Ostași primiau o anumită plată și erau îmbrăcați în negru, de aceea le și ziceau „ostași negri“, iar oastei, „oasfeă neagră“. — Aveă și mare lipsă de oastea aceasta, căci țara o prădau dușmanii, care

unde putea și ajungea. Așa la miazănoapte Boemii (Cehii), la miazăzi Turcii, iar la apus, Friederich împăratul Germaniei. Oastea făcea minuni. Cu Boemii isprăvi mai iute, bătându-i și luând dela ei Silezia și Moravia. Porni apoi în contra lui Friederich și ajunse până la *Wien* (Viena), dar la rugămintile și promisiunile împăratului, se reîntoarse fără ai face vre-un rău. Când însă Friederich își călcă promisiunile, și începù să prădeze din nou, Matia pătrunse cu înfricoșata sa oaste în Austria de jos, ocupă toată cetățile, ba chiar și capitala *Wien* (Viena), și stăpânitor a rămas peste acele până la moartea sa.

Laurii vitejiei numai deacum aveau să vie. În vremea aceea au început Turcii să între din nou în țara noastră, și au pustiit-o până la *Nagyvárad* (Oradea mare). Dar Matia a știut pe cine să trimită contra lor. Trăia un om de rând, morar ce e drept, dar foarte tare, încât cu o singură mână ridică o piatră de moară, de par'că nimic n'ar fi fost. Morarul se chemă *Paul Kinizsi* (Chinezul),

viteaz vestit. Pe acesta-l puse Matia în fruntea oștirilor. — Căci Matia nu se uită la naștere, la neam, la sărăcie, ci la om și la faptele lui. Sărac să fi fost, lipit pământului, dacă erai om la locul tău, cu gând și inimă deschisă, puteai ajunge departe.

Paul Kinizsi s'a dus împotriva Turcilor, nimicindu-i lângă *Szászváros*, (Orăștie) pe Ke-

nyérmező („Câmpul pâinii“). Și nici n'au mai cutezat să vină în țară până a trăit Matia și Paul Kinizsi.

Dar cu toate războaiele sale, Matia nu s'a îngrijit numai de pacea și rânduiala în țară, ci a purtat bună grijă și de bunăstarea supușilor săi.

Multe erau neajunsurile țării și mare darea, pe care tot bietul țăran o plăteă. Deaceea el a pus dare și pe episcopi și preoți, și pe boierii cei mari, ca deopotrivă să le fie greul și jertfa, precum deopotrivă erau cetățenii aceleiași patrii.

Bogație și rang, înaintea lui n'aveau pret; *dreptatea eră pentru el mai presus de toate*. Și țăranul e om, și căută să i-se facă și lui dreptate. Iar de se întâmplă vre-odată, ca cineva să facă vre-o nedreptate, vâi și amar eră de capul lui, căci atunci față de acesta eră aspru și neîndurător. Nu mult îi păsă lui cine și ce e, ci *cum* e?

Așa a ridicat el în fruntea oștirii pe morarul *Kinizsi*. Și mulți fii de țărani au ajuns sub domnia lui după pregătirile necesari, de episcopi și de dirigători de frunte.

Dreptatea e pentru fiecare om — zicea el — ca însuși să vadă cum li-se împarte și celor săraci și asupriți dreptatea, adeseori călătoria prin țară în haine de rând, ca să nu-l cunoască nimeni. Câte nu se povestesc despre el, cum pedepseă pe domnii cei mari înaintea celor săraci! Pentrucă eră un suflet deschis, un om plin de bunățate și blândețe, foarte milos față de cei neajutorați și asupriți. Odată Matia se ospătă cu niște boieri. Dupăce s'au săturat, Matia chieamă pe boieri în vie, luă în mână o sapă, și porunci boierilor să sape și ei în rând cu el. Și au săpat așa ciasuri întregi, de curgeau sudorile șiroaie pe fețele boierilor. Dela o vreme boierii începură a se tânguî și-a se rugă, să-i lase să nu mai sape. Iar Matia

zise atunci plin de dispreț și ură: „Vedeți, cât de grea și doborâtoare e munca țăranilor; pentru aceea să-i cinstiți și să nu-i asupriți!“. Învățat și luminat el însuș, Matia a căutat să dea învățătură și altora. El a ridicat prima universitate în patria noastră și mai multe școli; a adunat cărți multe și frumoase, făcând o bibliotecă de nu mai puțin decât 10000 de cărți, de i-se dusesse vestea în lumea întreagă. A înființat prima tipografie în țară, deși abia pe atunci se aflase tiparul. Și mulți meșteri mari și oameni învățați au trăit pe vremea aceea în palatul său de toată frumusețea din Buda, căci curtea sa era mândră, cum „n'a fost nici a înțeleptului Solomon.“

Așa ajunse Ungaria sub Matia mare și vestită în afară, tare și iubită înlăuntru. Căci a știut s'o cârmuiască cu înțelepciune și dreptate.

Iar când a trebuit să moară și el, căci om era, l-au îngropat cu jale multă în Székesfehérvár (Alba-regală) și trei luni de zile l-a jelit țara întreagă. „Să arunce dări de trei ori așa de mari, cu dragă voie le-am purtă, numai de l-am putea re'ntoarce din mormânt“ — zicea poporul său. Pentru că cei mulți, fie și săraci, nu pot uita așa de ușor pe cel ce cu milă, blândețe și dragoste se poartă față de ei; și mai vârtos nu pot uita în veci pe Matia, care le-a dat dreptate și lumină sufletelor năcăjite și întunecate. — Simțiau că un al doilea Matia Dreptul n'are să se nască încurând, deaceea mult adevăr grăiește izbucnirea durerii și a plânsului lor: „S'a dus Matia s'a dus și dreptatea!“

IX. Năpasta dela Mohács.

Pricinile nenorocirii dela Mohács și Ludovic II.

După măreața domnie a lui Matia, iarăș au început să bântuie 'n patria noastră vremi grele.

Puternicii țării, cu deosebire nobilii, nu puteau uita mâna de fier a lui Matia, care i-a silit la ordine. De aceea au hotărât să aleagă după moartea lui un rege slab și neputincios. Și-au ales pe Vladislau II, boemul.

Frumoasa rânduială depe timpul lui Matia cel drept a început a se destrămă. Nobilii mari adunaseră oști puternice, cu cari apoi apăsau pe nobilii mici, jăfuiau toate bunurile lor, ba chiar și bunurile țării. Mai eră, că ei nu voiau să plătească dare, iar pe adunătorii de dare îi alungau. Astfel vistieria statului slei, mai apoi se golî și în vreme în care ei petreceau în risipă și desfrâu, țara a trebuit să vândă averile regești și scumpeturile mărețului palat de odinioară alui Matia. Și mult rău a urmat din asta. Soldații din „armata neagră“, cari erau zileri, nu mai căpătau simbria. S’au împrăștiat în toate părțile, cetățile și întăriturile începură a se dărâmă. Nimeni nu le mai grijă, deși era mare lipsă de ele, căci Turcii încercau de nou, să facă pregătiri contra Ungariei și contra creștinismului. Papa Pius al X-lea a rugat pe metropolitul din Esztergom, Bakócz, să cheme toate țările la un războiu cruciat contra Turcilor. S’au și adunat vre-o 40 de mii de ostași, mare parte iobagi și zileri. Conducătorul lor eră Săcuiul *George Dózsa*. Văzându-se poporul de rând — necăjit și amărît — adunat în număr așa de mare, a uitat de Turci și s’a năpustit asupra nobililor. Voevodul Ardealului Ioan Zápolyai, a înnăbușit răscoala și ca să pedepsească aspru pe făptuitori, a adus o lege prin care zice, că iobagii deacum înainte vor fi pentru totdeauna slugii nobililor.

Între aceste moare Vladislau și îi urmează fiul său *Ludovic al II-lea*. Nimeni n’ascultă de acest rege de 10 ani numai.

Nobilii se certau cu preoțimea, aduceau fiecare legi, în două părți. Cel mai tare umiliă și a-supria pe celalalt. Fiecare se gândea la sine și nu la patria sa, amenințată de Turci.

Așa au aflat Turcii țara noastră în anul 1526 când Suleiman a atacat Ungaria în fruntea alor 300,000 de ostași. Și nu era cine să le iese în cale; nu era oștire, nu era nici conducător. În fine se adunaseră vre-o 30,000 de ostași, dar Ludovic în loc să aștepte ajutorul din Croația și Ardeal, a plecat numai cu oastea amintită încontra dușmanilor, numind de conducător pe metropolitul din Kalocsa, Paul Tomory.

Lupta s'a dat pe câmpia dela *Mohács*. La 29 august 1526 ora 3 din zi au început trombetele să deie semnul de atac. Turcii strigau *Allah* (Dumnezeule), iar Maghiarii Isuse! După o luptă înverșunată de o oră, în care oștirea maghiară s'a luptat cu vitejie și înverșunare nemai auzită, au pus

pe fugă oștirea turcească. „A noastră e biruința! După ei copii!“ strigă Tomory. De odată însă oștirea turcească se desparte în două și oastea maghiară se vede față 'n față cu 300 de tunuri, cari vărsau foc și moarte.

Căpeteniile oștirii cad morți!

De după tunuri se ivesc 20 de mii de ieniceri cari înaintează spre oastea maghiară. Maghiarii reîncep lupta, dar fără noroc. Steagul țării cade și el, și cu el s'a pierdut și lupta. Oastea maghiară cade nimicită de cruzimea ienicerilor. Eră atâta cruzime și atâta sânge se vărsase, că nici Dumnezeu n'a mai putut răbdă, ci a trimis o vijelie și un potop de ploaie, carea a pus capăt acestui crâncen războiu, în care a căzut floarea țării: 7 episcopi, 500 de diregători mai înalți și 22 de mii de ostași.

Regele a scăpat cu vieață de pe câmpul de luptă, dar fiindu-i calul obosit, a căzut împreună cu regele în pârăul Cselle și s'a înecat.

Învingătorul Suleiman a prădat țara. A aprins Buda și jefuind biblioteca și scumpeturile mărețului palat a lui Matia, le-a trimis la Constantinopol.

Aceasta e cea mai jalnică luptă din câte s'au dat în patria noastră. Și mai jalnice au fost urmările. Turcii au ocupat patria noastră în lung și 'n lat, până la Buda, și partea asta a gemut în robie turcească vreme de 150 de ani.

Robia a fost pedeapsa unei națiuni, care și-a uitat cea mai scumpă datorie.: patria și apărarea ei.

X. Osutăcincizeci de ani sub jugul turcesc.

1. Sfășierea patriei în 3 părți.

După jalnica luptă dela Mohács Turcii părăsiră câmpia de tristă aducere aminte și ieșiră din

țară pustiind, dărâmand și ducând cu ei prăzi bogate și nenumărați robi.

Regele Ludovic pierise. Nobilii stăteau în preajma unei noi alegeri de rege, și nu se puteau nicidecum înțelege. Nobilii cei mari doreau de rege pe Ferdinand de Habsburg, cumnatul lui Ludovic, iar nobilii de rând voiau s'aleagă un rege din sânul națiunii, căci ziceau: „Regii străini ne-au adus pe cap toate năpastele“. Și așa a fost, că în acelaș an, două părți au ales doi regi la o singură țară. Cei din apusul patriei: pe *Ferdinand*, iar cei din răsărit pe *Ioan Zápolyai*, voevodul Ardealului. Și s'au răboit acești doi regi 12 ani dearândul, și s'au înțeles apoi în *Nagyvárad* (Oradea-mare), ca să stăpânească amândoi. Zápolyai asupra Ardealului și a ținutului până la Tisza, iar Ferdinand asupra celeialalte părți a țării. Dar Ioan Zápolyai murì 'ncurând, și fiindcă Ferdinand a voit acum să pună mână pe țara lui Zápolyai, văduva acestuia chemă într'ajutor pe Sultanul Suleiman.

Sultanul năvăli în țară, ocupă cu șiretlic Buda și 'ntreaga parte a țării până la Buda. Lăsă Ardealul și ținutul până la Tisza fiului lui Zápolyai, Sigismund, ca acesta în schimb să-i plătească în fiecare an dare scumpă (tribut). Astfel, din pricina neînțelegerilor, s'a fărîmățit patria noastră în trei părți: la miazănoapte și apus erà regatul maghiar cu capitala *Pozsony*, la răsărit principatul ardelean, cu capitala *Gyulafehérvár* (Alba Iulia), iar între Dunăre și Tisza și 'n partea de miazăzi a patriei erà domnia Turcului.

Trei țări într'o țară și trei domnitori la o națiune.

2. Trăiește încă vitejia eroilor patriei noastre.

Cum țara erà îmbucătățită și cum *fiii aceleiași națiuni nu voiau să se înțeleagă*, Sultanul și-a pus

în gând să cucerească patria întreagă, ba apoi s'ajungă până la Viena. Și mereu se 'ntindea stăpânirea turcească, a rupt și din ținuturile de dincolo de Dunăre și de dincoaci de Tisza, și se 'nplântase în patria noastră ca un ic puternic într'o bucată de lemn.

Apăsă greu jugul acesta asupra bieților supuși. Ici, în stăpânirea turcească, îi jefuiau și asupriau de-a dreptul; colo, în Ardeal, asudau din greu să plătească Sultanului dările cele mari.

Și răbdau oamenii și jugul și nedreptățile și murdăria, ce umplea satele și orașele, căci sperau într'un viitor mai bun, întru rentoarcerea vremilor bune de cândva. Această speranță li-o nutreau și li-o dădeau acei bărbați mari și viteji, a căror datorie eră să apere cetățile până la cea din urmă picătură de sânge, ca astfel prin viteji, și jertfirea lor pildă vie să fie altora și izvor nesecat de speranțe întru alungarea Turcilor din patrie.

Sultanul voind să-și întindă stăpânirea, rând pe rând a dat năvală asupra cetăților mai mari *Köszeg*, *Temesvár* (Timișoara), *Drégely* și *Eger*.

Cetatea *Köszeg* a voit s'o cuprindă, când a pornit spre Viena (1532). Zadar nic, eroul *Nicolae Iuristics* cu oastea sa mică a apărat cetatea cu atâta bărbăție, încât Sultanul a trebuit să rentoarcă rușinos.

Peste vre-o 20 de ani pornește de odată asupra cetății *Temesvár* (Timișoara), apărată de viteazul căpitan *Ștefan Losonczy* și asupra cetății *Drégely*, apărată cu aceeași vitejie de *George Szondy*. Au căzut amândouă cetățile, dar eroii lor nu s'au predat, ci au ținut piept dușmanului până la cea din urmă răsufare.

Eroul cetății *Eger*, *Ștefan Dobó*, provocat fiind de Sultanul să se predeă, a pus pe zid un cosciug, că adecă mai bine să moară cu toții decât să se predeă. Și desubt *Eger*, apărat de bărbați și femei deopotrivă de vitejește, Sultanul a trebuit să plece cu rușine, cași de sub *Kőszeg*.

3. Cel mai mare erou Nicolae Zrinyi.

În anul 1566 Sultanul Suleiman, bătrân deja, a voit să 'ncerce pentru a doua oră ocuparea Vienei.

Îi stătea însă în cale cetatea *Szigetvár*. A pornit deci contra ei întâiu.

Căpitanul cetății era Nicol. Zrinyi, vestitul erou. El avea în cetate abia 2500 de oameni de toate păturile: nobili, cetățeni, soldați, parte călăreți, parte pedestrași.

Întâiul atac s'a dat în 7 august. Tunurile, puștile

și berbecii (spărgătoarele pe păreți) numai conteniră 29 de zile dearându-l. În restimpul acesta, Zrinyi respinse 14 atacuri. Dar mica oaste începù să slăbească și să scadă. Unul câte unul cădeau vitejii cetății. În 19 august au trebuit să părăsească orașul, iar în 5 septembrie și cetatea din afară, căci se întinse un foc și numai erà chip să-l stângă.

Cei 600 de oameni, ce mai rămăseseră în viață, se retraseră în cetatea din lăuntru, în care abia erau câteva edificii, ca: locuința lui Zrinyi, magazinul cu arme și praf de pușcă. În jurul cetății, pân' la poalele păreților, Turcii mișunau și se mișcau ca talazurile unei mări turbate. Iar în lăuntru, în cetate, abia mai erà ceva de ale mâncării și băuturii. Muierile și copiii, începură a pieri de foame și sete. Și totuș nimeni nu se gândea la o predare rușinoasă. În 7 septembrie luă foc casa lui Zrinyi, și focul se întindea tot mai mistuitor. De afară se auziau sbierăte și semnale de luptă. Turcii se pregăteau de năvală. Zrinyi își luă pieptarul de oțel și coiful și se îmbracă în hainele de sărbătoare. Luă un suman ușor de mătăasă, în care cusù 100 de galbini, zicând: „Să nu-i pară rău aceluia, care mă va jefui de haine“. Pe cap așeză căpița, ce o avusese la nunta sa. Alese o sabie ușoară, aceea, pe care o purtase și tatăl său. Luă apoi la sine cheile cetății, ca viu să nu le dea din mână și se coborî în curte, între vitejii săi, gata de luptă.

„Fraților! Vitejilor!“ — le grăi cu glasul său răsunător — „nu mai avem stare în cetate. Puțini suntem și slăbiți! N'avem ce mânca, n'avem nici apă de băut. Ne aprindem căci focul se întinde. Nu s'a găsit între noi până acum nici un fricos, nici trădător. Să nu se afle nici în ora aceasta, cea din urmă pentru noi. Să ieșim, să mu-

rim vitejește luptând până la cuțit cu dușmanul. Eu pornesc înainte, voi urmați-mi!”

Un viteaz, Iuranics, ieși din rânduri și luă steagul. Poarta fù deschisă. O detunătură de tun, și în fumul cel groaznic Iuranics se năpusti cel dintâiu afară, asupra dușmanilor. După el Zrinyi, apoi vitejii însuflețiți. Dușmanii îi primiră de pretutindeni cu gloanțe. Un glonț nimeri pe Zrinyi în piept și altul în tâmple. Rămase mort locului. Moartea lui fù primită din partea dușmanilor c'un strigăt sălbatic de „Allah“. Urmară rând pe rând vitejii. Vre-o câțiva, se retraseră în cetate, urmăriți de Turci. Lupta ajunse piept la piept, pân'ce căzù și cel din urmă apărător al cetății.

Groaznică vedere! Cetatea erà plină de cadavre. Ea erà acum în mânilor semilunei. Focul ajunse la magazinul cu praf de pușcă, care esplodează c'o detunătură groaznică. Edificiile vechi se dărâmară îngropând sub ele vre-o 3000 de Turci.

Suleiman nu ajunse să vază învingerea și ocuparea cetății. Murise cu 2 zile înainte, năcăjit și înfuriat în urma vitejiei celor din cetate. Oastea se retrase, pornind spre casă, și lăsând pe locul de luptă 20.000 de morți.

Și unei națiuni cu astfel de oameni i-se arătau zări de-un viitor mai bun.

XI. Licărește'n zare...

1. Apărarea constituției și-a libertății confessionale.

Pilda vie de simț național a atâtor viteji, cari lăsau dușmanul să înainteze numai peste trupurile lor, a deșteptat simțul eliberării în sufletele tuturor fiilor patriei și l-a ținut treaz. Licăreau în zare, ca printr'o ceață, zorile unei zile mai bune. Licăreau

numai, căci deocamdată fiii națiunii au trebuit să sară cu arma contra propriilor lor regi, ca să-și apere drepturile străvechi și religia.

După lupta dela Mohács a ajuns pe tronul Ungariei familia de Habsburg, începând cu Ferdinand I, apoi Maximilian și Rudolf. Stăpâneau în aceeaș vreme și țări de-ale Austriei. Curtea lor eră în Viena ori Praga, arareori se abăteau pe la noi, nu mult le păsau de treburile țării noastre, ba unde puteau asupreau și oameni străini erau diregători.

Dealtăparte acum se lățise în țara noastră o lege nouă, religia protestantă. Chiar și principii Ardealului trecuseră la protestanți. Și regii habsburgi, cum erau catolici înfocați, nu vedeau cu ochi buni lățirea religiei protestante, și-au început s'o asuprească și s'o împiedece cu arma. Preoți și nepreoți deopotrivă erau urmăriți (persecutați); bisericile închise și dărâmate.

Și-atunci poporul uită de Turci, și nemulțumit cu conducerea țării, cu călcarea drepturilor și cu asuprirea religiei sale, s'a resculat mai de multeori, să apere acestea cu arma. Și mare ceartă eră între preoți, în dietă și pretutindenii.

2. Gavril Bethlen.

Unul dintre cei, ce s'au pus în fruntea mulțimei, ca să apere de urmărire și asuprire noua religie protestantă, a fost și Gavril Bethlen, principe al Ardealului.

Eră un vlăstar al unei familii nobile, protestante, înțelept și aveà multă trecere în țări străine. Când Bohemii au apucat arma contra regelui Ferdinand II, rege și al Ungariei, întru apărarea religiei lor, Bethlen a ocupat partea de miazănoapte a

țării și-a ajuns până la Viena. Mare a fost bucuria învingerii, iar nobilii adunați în orașul Besztercebánya au voit să 'ncoroneze pe Bethlen de rege al întregii Ungarii. Dar

el n'a voit să primească. Și atunci văzând regele Ferdinand II, că numai nemulțumirea îndreptățită a dus pe popor în războiu, a cerut pace dela Bethlen. Pacea s'a încheiat la *Nikolsburg*, iar regele a promis, că nu va mai atinge libertatea țării, nici va mai împiedecă ca fiecare să-și mărturisească aceea religie,

la care-l îndeamnă mintea și sufletul.

Dar și cu alte mijloace a lucrat Bethlen pentru patria și religia sa. El a înființat școala superioară reformată din *Nagyenyed* (Aiud), cea mai renumită școală a protestanților. A dăruit bani scumpi pentru traducerea 'n ungurește a bibliei, și mulți tineri a ținut el pe banii săi în țări străine, ca re'ntorși acasă să fie luminători neprihăniți și deșteptători ai poporului. Subt domnia lui a strălucit Ardealul mai tare și numai lui i-se poate mulțumi, că'n aceste vremi grele n'a pierit constituția țării.

3. Petru Pázmány.

În urma învingerilor lui Bethlen, numărul protestanților a început a crește, iar catolicii se 'npu-

ținau. Ferdinand II a încercat cu toate mijloacele, să readucă pe Maghiarii pierduți la străvechea lor lege catolică, dar încurând a trebuit să se convingă că mai mult ajunge pe cale pacinică, prin luminați bărbați catolici. Și-a venit la vreme genialul catolic, Petru Pázmány.

Deși protestant din naștere, a trecut de tânăr și de bună voie la religia catolică, întrând în ceata călugărească a Iezuiților. A fost om cu bogate cunoștințe, scriitor și orator (vorbitor) deopotrivă de bun. Când a fost chemat în patrie, ca să apere legea catolică cu știința, peana și vorba sa, a venit îndată, părăsind postul frumos de profesor ce-l avea în străinătate, fiindcă și-a pus în gând să ridice biserica sa iarăși la aceeași putere și trecere, pe cari le avea cândva.

Ca simplu călugăr a readus la legea catolică 37 de familii de-acelor mai de seamă nobili. Și scria cărți așa de frumos, într'o limbă neîntrecută ungurească, încât mii de poporeni s'au re'tors la vechea lor lege.

Regele Ferdinand II l-a făcut metropolit în Esztergom, și ca metropolit a lucrat și mai mult pentru religia sa.

A ridicat biserici și școli vestite, ca colegiul (școală înaltă) din *Nagyszombat*, școala pentru preoți în Viena — numită și azi Pazmanium —; a înființat tipografia, și lăția cuvântul legii catolice de pe amvon și 'n scris.

— Și din frumoasa luptă ce s'a dat între protestanți și catolici a rămas, ca o frumoasă floare, cultura ce o răspândeau școlile.

Și poporul luminându-se, eră mai blând și iertător, căci convinsul-a învățătura, că numai omul fără înțelegere poate să urască pe semenul său, pentru că are altă lege în sufletul său.

Și deaceea Petru Pázmány a fost deplâns de toți, chiar și de cei de altă religie, când s'a depărtat la cele veșnice în anul 1637. Iar scrierile sale și așezările sale documente grăitoare vor rămâne pentru totdeauna.

4. Francisc Rákoci II.

Răsboaiele religioase încetară după o vreme. Națiunea, deșteptată, pornise luptă pe viață și pe moarte încontra robiei Turcilor. Și în vreme ce aceeașia perdeau pe zi ce merge din puterea lor de odinioară, a fost dat ca poporul acestei patrii să-și mai apere odată cu arma știrbirea constituției. Căci regele de atunci, *Leopold I*, voia să fie singur stăpân al țării, fără sfetnici, adevă să cârmuiască țara închip *absolutistic*. Și de aceea, oricâte merite are *Leopold* pentru alungarea Turcilor din țară, încercarea sa de *asuprire și de sugrumare a drepturilor țării*, aruncă umbră asupra domniei sale. Sufletul răscoalei de astădată a fost *Francisc Rákoci II*. Născut din părinți, cari au trăit și murit pentru libertate, strănepot al eroului Nicolae Zrinyi, a avut sădite în inima sa gândurile și faptele lor. Mama sa, *Elena*, încă a fost o eroină: s'a împotrivit regelui dimpreună cu cetatea *Munkács*, pe care o stăpâneă. Ajungând cetatea în mâinile oștilor regești, *Elena* a fost dusă împreună cu *Francisc* la Viena.

Francisc ajunge în școala lezuiților, cari — la porunca regelui — se îngrijiseră, ca să-i stârpească din suflet dragostea de patrie și aducerea aminte de faptele străbunilor săi.

Se părea, că *Francisc* e de tot altfel, așa cum doreă regele. Dar re'tors pe pământul patriei sale, durerea îl cuprinse văzând apăsarea și suferințele

neamului său. Nu-și mai putu înăbuși simțirile sale. Și îndemnat și de alții, se hotărî ca să scape țara și națiunea din umilința, în care zăcea.

Credeă, că e bine să ceară ajutor din țară străină. Și scrisese lui Ludovic XIV, regele Franței, carele eră dușmanul lui Leopold. Scrisoarea a ajuns în mâna lui Leopold. Pe Francisc l-au prins și l-au condamnat la închisoare. Nevasta-sa la scăpat din închisoare. Rákoci, împreună cu prietenii săi, au aflat scăpare în Polonia. A cerut din nou ajutor dela Ludovic al XIV, iar când ia sosit ajutorul, a trecut în anul 1703 Carpații, să lupte pentru: „*Dumnezeu, patrie și libertate*“.

În clipa în care Rákoci a trecut Carpații, o bună parte a națiunii stătea deja gata să se înșiruie sub drapelul, ce aveă să mântuie țara. În curând au ocupat întreaga parte de miazănoapte a patriei. În a. 1705 nobilii răsculați îl aleg de principe, conducător, iar peste doi ani hotărâsc în *Onod* ruperea lor de casa domnitoare a Habsburgilor. Luceafărul norocului începe a se întuneca însă, în prea marea-i strălucire. Regele Franței nu-i mai poate da ajutor, însuș având lipsă de el. Oștirile lui Rákoci sunt nimicite la fiecare pas, și tot ce au avut, au pierdut în 3 ani. Rákoci scăpă în Polonia, și nici că s'a mai re'ntors vreodată în patria sa.

Pânăce Rákoci — adecă — eră în străini, regele Iosif I, urmașul lui Leopold, încheiă cu răsculații pacea dela *Szatmár* (1711) prin care a redat țării constituția, proteștanților libertatea confesională, nobililor drepturi, iar răsculaților iertare.

Rákoci nu se mulțumi cu pacea; nici iertare nu voi să primească. Luă drumul pribegiei cu câți-

va tovarăși, întâiu prin Polonia, apoi prin Franța, în fine prin Turcia, unde se oprî în *Rodosto*, pe malul mării. Aici a trăit el, retras, departe de ai săi, rugându-se pentru binele patriei sale, până în anul 1735, când își dădù sufletul său nobil. Dorința sa a fost, ca să fie îngropat lângă mamă sa în Constantinopol.

Și-a jertfit totul pentru patrie, pe care el a pierdut-o. Drept recunoștință, osămintele sale și ale tovarășilor săi au fost aduse în patrie, în anul 1906. Patria l-a dorit, și-l are acum în sânul ei.

XII. Jos jugul!

1. Alungarea Turcilor din patrie.

O sută cincizeci de ani a gemut Ungaria în jugul turcesc. Dela lupta dela Mohács încoaci hârțuielile între oștirile turcești și cele maghiare se țineau lanț. La un războiu hotărîtor însă nu s'a ajuns până pe vremea domniei lui Leopold I. Atunci a sunat ora eliberării!... Turcii țineau să ocupe Viena cu orice preț, ca în acest chip să-și întindă apoi stăpînirea asupra întregii Ungarii. Și gândul acesta ascuns a fost semnalul luptei.

Vizirul *Kara Mustafa* pornește în anul 1683 cu o oaste puternică contra Vienei. Regele Leopold care eră și împărat german, chiamă într'ajutor pe prințul *Carol de Lotharinghia* și pe regele polon *Ioan Sobieszky*. Oștile unite înving, Turcii se retrag. Szobieszky și Carol de Lotharingia însă îi urmăresc și în apropierea orașului *Párkány* îi zdrobesc cu desăvârșire. Jumătate din oastea turcească rămase pe câmpul de luptă, la vre-o 100,000 de soldați.

Învingerea oștilor creștine umplu întreagă țara de bucurie. Se vedeau spre limanul mântuirii, și cu mic-mare grăbire sub drapele regești. S'a pornit un războiu, care a durat 16 ani ce e drept, dar care s'a isprăvit cu alungarea Turcilor din țară, și ca urmare cu eliberarea ei de sub jugul îndelungat al Turcilor.

Armatele regești recâștigară rând pe rând toate cetățile și orașele din mâinile Turcilor. În 1686

dup'o luptă grea de 2 luni, viteazul *Pet-nekházy* înlântă steagul patriei în zidurile cetății Buda, iar peste un an Turcii pierd lupta pe câmpul dela *Mohács*.

Mohács a robit, tot Mohács a des-robit Ungaria!

Peste 10 ani Turcii suferă o nouă înfrângere din partea lui *Eugen de Savoya la Zenta*, și cer pacea.

Pacea s'a încheiat la *Karlovac* (*Karlóca*) (1699), în urma căreia Turcilor le-a rămas în stăpânire numai Bănatul timișan.

Tot în vremea asta dieta Ardealului recunoaște de rege pe Leopold, și astfel Ungaria ajunge după un restimp de 150 de ani de suferințe iarăș liberă, unită, sub cârmuirea unui singur rege.

2. Starea jalnică a țării după alungarea Turcilor.

Pământul roditor de odinioară al Ungariei, sub domnia de un veac și jumătate a Turcilor, s'a pă-răgănit cu totul. Sute de cetăți și orașe au dispă-rut fără urme, numai numele de le-a mai rămas. Locurile împopulate de altădată erau pustii, comi-tate întregi abia aveau 3000 de locuitori, și — ca pe vremea Tătarilor — zile'ntregi să fi umblat, nu vedeai decât sălbătăcie, ruină și murdărie. Ținuturi mari, cât cuprindea zarea, erau acoperite cu pă-duri, mocirle și nămol, iar din pământurile grase, unde odinioară erau sămănături din belșug, acum se ospătau tot soiul de buruieni. Și firesc să fi fost așa. Cum locuitorii nu erau asigurați de vieța lor, de azi pe mâne, părăsiseră economia câmpu-lui, și se ocupau cu păstoritul, căci mai ușor e să-ți porți vitele din loc în loc, decât plugul și pă-mântul.

În celelalte părți ale țării, cari nu erau sub stăpânire turcească, deși nu eră așa rău ca aici, dar nici bine n'a fost. Multele hârțueli, nepăsarea regilor au avut de urmare slăbirea industriei (a me-seriilor) și a comerciului. Și așa a scăzut și s'a înrăit si bogăția și bunăstarea lor.

Astfel grea datorie așteptă țara și pe regele ei după alungarea Turcilor: țara pustiiță și înțelenită s'o readucă iarăși la înflorirea și bunăstarea, în care a fost.

3. Carol III.

Datoria grea, de-a aduce patria în bună orân-duială, a căzut pe regele Carol III, pe care l-a du-rut mult jalnica stare a țării, și a făcut tot ce i-a stat în putință pentru depărtarea relelor. Se vede,

că bunul Dumnezeu se 'ngrijește, să trimită în totdeauna la vreme bărbați vrednici țărilor.

S'a îngrijit înainte de toate Carol III, ca ținuturile pustiite și părăsite, să le impopuleze. Și pentru aceasta a adus din celelalte țări ale sale tot soiul de neamuri: Slovaci și Sârbi pe șesul cel mare, Germani în ținuturile de dincolo de Dunăre și 'n Banatul timișan, ba chiar și Francezi și Spanioli. Aceștia au început să muncească pământurile, făcându-le iarăș roditoare, și înființând sate și orașe înfloritoare.

Pentruca legătura dintre orașe să fie mai bună, Carol III făcù drumuri de piatră, așa că și azi îi poartă numele drumul măreț ce duce pe munți în jos la Marea Adriatică (Fiume). Regulă râurile, scurgând mocirlele prin canale. Astfel nu numai că făcù iarăș roditoare ținuturi întregi, dar prin îmbunătățirile sale ridică comunicația, comerțul și bunăstarea locuitorilor țării și a supușilor săi de pretutindenii, căci bătând pe Turci a luat dela ei Banatul timișan, așa că Ungaria scăpă pentru totdeauna de Turci (1718).

În aceeaș vreme se 'ngrijì Carol III și de cărmuirea țării prin legi bune și drepte.

Pentru purtarea legilor înființă în Viena *cancellaria regească*, iar în capitala țării *sfatul locțiitor*. Dreapta măsurare a legilor (judecăți) o împărți astfel, că asupra iobagilor judecau domnii de pământ, asupra nobililor judecătoria comitatelor, asupra acestora tablele regești, iar asupra tuturor judecătoria cea mai înaltă, așa zisa tablă compusă din șapte bărbați.

A mai înființat apoi Carol *miliția statornică*; soldații și banii pentru susținerea miliției îi votase dieta țării. Rău a fost însă, că toate sarcinile au că-

zut pe umerii bieților iobagi, iar nobilii n'aveau datorințe, ci numai drepturi.

Toate legile și îmbunătățirile au dus însă țara la înflorire și bunăstare. Iar pentru asta țara și-a arătat recunoștința față de Carol III. El adevărat n'avea urmași decât o fată, pe Maria Terezia și se temea ca tronul să n'ajungă în mâni străine. A făcut prin urmare *o lege de moștenire*, în care s'a zis, că de aici înainte urmașii la tronul Ungariei să nu fie numai partea bărbătească, ci și cea femeiască a familiei de Habsburg, iar dacă se va stinge această familie, țara are dreptul să-și aleagă regele său. S'a mai zis apoi în legea asta, că Ungaria e strâns legată cu provinciile austriace, rămânând însă liberă, cu legile și diregătorii săi proprii. Iar regii la încoronare să facă jurământ pe constituția țării. Legea aceasta de moștenire, numită *Sancțiunea pragmatică*, a fost recunoscută și de dieta țării la a. 1723, și de atunci încoaci a rămas una din legile cele mai însemnate ale patriei noastre.

XIII. Împăcarea națiunii cu casa domnitoare.

Maria Terezia.

Murind Carol III, Maghiarii stătură neclintiți pe lângă hotărîrea lor din 1723, recunoscând de rege pe Maria Terezia. Au arătat lumii prin acesta pe deoparte, ce însemnătate are în vieța popoarelor *cuvântul dat și recunoștința față de binefăcători*, iar de alta parte au câștigat pentru patrie bunăstarea și dreptatea reginii. Astfel s'a împăcat națiunea cu casa domnitoare. Regii respectau acum constituția țării; iar țara stătea întotdeauna gata să-și apere regii. *Națiune și rege* lucrau împreună pentru

patrie și tron. Eră pace înlăuntru, iar îmbunătățirile lui Carol III ridicară bunăstarea și cultura poporului.

În afară însă se ridicau nori grei. Țările străine n'au voit să recunoască de regină pe Maria Terezia, și porniră din toate părțile cu oaste în contra ei: Friderich II regele Prusiei și alți regi germani. Și frumoasa regină, părăsită de-ai săi din Viena, a căutat scut la supușii săi maghiari. „*De toți atăcată, de toți părăsită. numai dela voi mai aștept mântuirea*“ — a zis regina Maghiarilor plângând, îmbrăcată în haine de jale, când a deschis în anul 1741 dieta din Pozsony. Și ca *dintr'un trup și dintr'un suflet* a răsunit jurământul Maghiarilor: „*Vieața și sângele nostru pentru regele nostru, Maria Terezia!*“ Și au adunat oștiri mari nobilii, și an de an mai adăugau la ele, și mulți bani, cai și nutreț. Căci 7 ani de zile a ținut războiul, în timp ce armatele câștigau învingeri și înfrângeri. Sfârșitul însă a fost norocos.

Oștile reginei nu numai că scoaseră dușmanul din provinciile austriace, dar au pătruns până în Germania și Franța. Și a bătut regina pe toți dușmanii, numai cu Fridrich a fost silită să facă pace, pierzând o parte din Silezia.

Regina nu uită nicicând jertfa Maghiarilor; întotdeauna zicea, că *după Dumnezeu, Maghiarilor are să le mulțamească patria, tronul și familia.* Și 40 de ani dearândul, cât a domnit în pace, și-a dat toată truda întru ridicarea patriei noastre.

A continuat munca înțeleaptă de tatăl ei: regulă râuri și făcù canaluri. Desființă granițele militare. A dause Ungariei orașul Fiume, ca să aibă și

comerțiu pe mare. Purtă la inimă binele bisericii și a școlilor. Înființă 7 episcopii noi, școli înalte (academii de drept) în orașele mai mari, iar în *Selmebánya*, o școală pentru băieșit și pădurărit (școală de mine și silvicultură) și multe școli populare. Iobagilor le-a dăruit iarăș libertatea, de a-se mută de voie dela un domn la altul; și porunci ca pădurile și pășunile să le folosească iobagii împreună cu domniilor lor.

La curtea sa aveă mai mulți boeri mari maghiari, și înființă și o gardă din tinerii nobili ai patriei noastre.

Jalea națiunii după moartea reginei a arătat îndeajuns faptele bune săvârșite de înțeleapta regină.

XIV. Constituția de azi.

1. Desrobirea.

Îmbunătățirile ce s'au făcut și legile ce s'au adus în timpul păcii, dela alungarea Turcilor încoaci, formează pietrile fundamentale, pe cari s'a ridicat Ungaria de azi.

De multe s'au îngrijit regele Carol III și regina Maria Terezia. Într'o țară însă, care a zăcut 150 de ani sub *stăpânirea de stârpire și pustiire*, cum a zăcut Ungaria sub Turci, mult mai eră de muncit și multe de împlinit. Rămasă îndărăt de țările din Apus, în urma multor năpaste și încercări, Ungaria trebuia alcătuită din nou.

Pietrile fundamentale erau dejă. Și pe aceste pietri au zidit, *bărbați cu minte luminată, cu multă umblare în țări străine și cu suflet pentru toate păturile poporului*: palatinul Iosif, contele Ștefan Széchenyi, Ludovic Kossuth și Francisc Deák au fost marii măestri.

2. Palatinul Iosif.

Iosif, fiul regelui Leopold II, a fost ales din dragoste de palatin al Ungariei, fiindcă purtă la inimă binele patriei noastre. Și alegerea aceasta l-a făcut cu trup și suflet maghiar. Locuiește în palatul regal din Buda, are moșie mare în apropierea capitalei, în Alcsút, iar pe copiii săi i-a crescut în școlile din patrie și 'n dragoste față de popor, căci însuș era un *părinte al iobagilor apăsați*. Pe vremea lui, Duna (Dunărea) inundă (iese în mare) (1838); potopul de apă a nimicit aproape întreaga capitală. Și el a fost cel dintâiu, care s'a grăbit să mântuiască sute de vieți din valurile Dunării, iar după ce s'a scurs apa, și a văzut ruinele rămase, a îndemnat pe alții și însuș a jertfit liniște și averi pentru ridicarea și înflorirea capitalei. A făcut planul orașului după cerința vremii, cu case înalte și încăpătoare, cu străzi drepte și largi, cu grădini (parcuri) multe, iar din locul, ce l-a dăruit el orașului, făcând grădină publică (Városliget), care și până în ziua de azi e o frumsețe. A lucrat mult la înfăptuirea marilor așezăminte, ca: Muzeul național, Academia de știință, Teatrul național ș. a. Astfel *întemeie o a doua capitală*, mai frumoasă ca cea veche.

Patria a slujit-o îndoit. Fiind frate cu urmașul lui Leopold II, cu Francisc I, întotdeauna i-a descoperit dorința țării, îndemnându-l la dreptate și bunăînțelegere. Iar când fiii națiunii nu se înțelegeau, îi silia la bunăînțelegere și unire, spre binele țării. După o purtare cu cinste a diregătoriei înalte de palatin, murì în anul 1847. Patria, pentru care și-a dat *clipele de liniște și avutul sufletului său*, i-a ridicat o statuă de metal.

3. Cel mai mare maghiar :

Contele Ștefan Széchenyi.

Între bărbații aleși ai patriei, cari au muncit la ridicarea ei, locul cel dintâiu îl ocupă contele Ștefan Széchenyi.

El a fost fiul aceluia Széchenyi, care a pus bază muzeului național din Budapest. Fiind oficer, în tinerețele sale a luat parte în mai multe războaie, a călătorit și învățat mult prin țări străine, admirând bunăstarea lor. Reîntorcând în patrie și văzând starea înapoiată în care tânjia, s'a deșteptat în el și mai mult *dragostea de neam și de patrie* și astfel îl vedem hotărît, ca prin pilde și scris să-și facă patria *mai luminată, mai bogată și liberă*. Și Széchenyi a fost *omul faptelor mari*. Când în anul 1825, dieta țării se sfătuiă cum ar putea să înființeze un așezământ pentru cultivarea științelor în limba maghiară, deodată se ridică tinerul oficer de husari, contele Ștefan Széchenyi, și cinși suma de 120,000 de coroane — venitul de pe un an al moșiilor sale — în acest scop. Pilda lui îndemnă și pe alții, și încurând trup s'a făcut „*Academia maghiară de științe*“.

El nu s'a mulțumit însă numai cu însemnatul sprijin bănesc, ce l-a dat pe altarul cultural al neamului său. A scris și cărți, în cari a arătat cum să se lucreze mai bine pământul, ca să producă roade din belșug; cum ar putea înainta industria și comerțul în patria noastră. Și în scopul acesta a înființat societăți economice, a început zidirea de drumuri, regularea râurilor Tisza și Duna (Porțile de fier—Vaskapu), precum și zidirea podului catenar (lánchid) între Buda și Pest.

A luptat mult pentru ușurarea sarcinilor popoului de rând, stăruind ca și nobilii să plătească dări, iar iobagilor să li-se dea și drepturi, ca astfel *una și nedespărțită națiune să formeze din toți fiii patriei.*

Căci — zicea el — națiunea trebuie întâiu să se înavuțească. Dar baza înavuțirii este economia bună a câmpului, ceea ce numai așa se poate ajunge, dacă sarcinile le împart cu toți și dacă cu *toții se bucură deopotrivă de drepturile și binefacerile cetățanești.* Iar când națiunea va fi avută, țara va fi liberă și neatârnată.

Când a văzut Széchenyi, că semințele aruncate de el au căzut în pământ roditor, a strigat de bucurie: „*Ungaria n'a fost, ci va fi!*“

Kossuth a numit cu drept cuvânt pe Széchenyi de „*Cel mai mare maghiar*“. Iar națiunea recunoscătoare i-a binecuvântat memoria, și i-a ridicat un monument înaintea Academiei Maghiare în Budapest.

4. Ludovic Kossuth.

Gândurile și faptele lui Széchenyi răscoliseră toate sufletele doritoare de mai bine. Se formase o frumoasă gardă în jurul acestor gânduri, și se numia garda asta: *partida progresiștilor*, adică a acelor cari doriau înaintare.

Eră însă și o altă gardă: *partida conservatoare*, a acelor cari doriau starea veche a lucrurilor, temându-se, că schimbând constituția țării pierd libertatea ei și poate și țara. Și fără încetare se hârțuiau aceste partide în sfaturile comitatelor și ale țării.

Dar, se ivi Ludovic Kossuth, și învingerea celor ce doreau eliberarea (slobozirea) iobagilor, suportarea în măsură dreaptă a sarcinilor și drepturilor fù pecetluită.

Kossuth a fost fiu de nobil de rând, avocat, *bun mânuitor de peană* (ziarist) și de vorbă înțeleaptă. A intrat cu dragă inimă în grupa lui Széchenyi, și ca acesta și el doriă înflorirea neamului și a patriei sale. El a zis însă: „*Întâiu libertate, și apoi înavuțire!*”

Om îndrăzneț, atacă guvernul din Viena, pentru toate relele ce bântuiau în țară. Închisoarea de doi ani, ce l-a ajuns pentru vorba lui dreaptă de prin ziare, l-a făcut și mai înverșunat. Toți începură a-l cinsti și iubi. În dieta țării uimì pe toți cu frumsețea și puterea cuvântărilor lui; câștigă mulțimea dietei și isbândi, să aducă legi, prin cari se șterg drepturile nobililor și se 'mpart în dreaptă măsură tuturor cetățenilor, nobil și iobag deopotrivă. Se mai zice în aceste legi, că țara să aibă dieta sa, unde *poporul* să-și trimită aleșii, asemenea și ministerul său, responsabil națiunii și regelui.

Prin alte legi se dă libertatea de tipar (presă) și cea religioasă. Toate legile acestea, numite la la oaltă *legile din 1848*, au fost întărite de regele Ferdinand V în 11 aprilie 1848. Ele *au creiat Ungaria de azi*, iar pe Kossuth, care a luptat pentru ele, națiunea l-a numit: „*Tatăl poporului maghiar*”.

5. Lupta pentru neatârnare.

În Austria s'au întors lucrurile înspre bine. Guvernului din Viena începù a-i părea rău de libertatea, ce o dase Ungariei, a *șters deci aceste legi*, iar în patria noastră trimise oaste.

Păzitorul libertății și a drepturilor Ungariei, Kossuth, ceru atunci dela dietă învoirea să creieze ceata apărătorilor patriei, așa numita *honvezime*. I-s'a dat, și 'ncurând, tânări și bătrâni erau sub steag.

Și honvezii sub conducerea lui *Arthur Görgei* luară 'ncurând dela austriaci orașul *Komárom*, apoi *Budapest*, și 'n urma acestor învingeri dieta dela 14 aprilie 1849 detronă familia de Habsburg și alese pe Kossuth de *guvernator*.

Atunci regele ceru ajutorul Rușilor. Honvezii se luptară cu vitejie, dar încunjurați de toate părțile nu eră chip să mai răsbească, și astfel *Görgei* trebuî să depuie armele pe câmpia dela *Világos*, (Șiria, comitatul Arad), în 13/26 august 1849.

Conducătorii răscoalei fură împușcați ori spânzurați. Moarte de eroi suferiră cei 13 generali în Arad (6 octomvrie). Puțini numai au scăpat în străini, și 'ntre aceștia a fost și Kossuth. S'a dus întâiu în America, apoi s'a rentors în Anglia, si 'n sfârșit s'a așezat la *Turin* în *Italia*, deunde n'a încetat să lucreze pentru fericirea patriei sale. Moartea l-a împiedecat numai, în 1894. Rămășițele lui pământești au fost aduse în patrie și înmormântate cu mare cinste în cimitirul Kerepesi din *Budapest*.

6. Înțeleptul patriei.

Francisc Deák.

Triste vremuri au ajuns patria noastră după încetarea războiului pentru neatârănare.

Guvernul austriac șterse cu puterea constituția țării, năpădi diregătoriile cu străini, cari cârmuiră țara în chip *neomenos* și *absolutistic*.

Mulți suferiră *robie și pribegie*. Năbușită eră orice mișcare pentru libertate. În ziare și cărți puteai scrie numai ce voiau diiegătorii germani. Iar în școli și pretutindenea eră silită limba germană. Numai scriitorii și poeții de mai înveseleau inățiu-nea sădindu-i nădejdi, că de nou veni-vor *zilele învierii*.

Deák Ferenc.

Și convinsu-s'a în curând gloriosul nostru domnitor Francisc Iosif I, că sub stăpânirea absolutistică nu numai că a suferit mult națiunea, dar s'a micșorat și puterea sa. Iar că *o țară numai atunci e tare, când și poporul ei are tărie și bunăstare*. Pe acel timp monarhia noastră purtă răsboiu cu Italia, și suferi mari înfrângeri. Temându-se Maiestatea Sa, să nu isbucnească cumva și'nlăuntru nemulțumirea popoarelor sale, le trimise în anul 1860 o procla-

mație, conchiemând dieta țării pe 2 aprilie 1861. Conducătorul acestei diete eră *Francisc Deák*. El a fost fiu de nobili de rând, din comitatul Zala. S'a distins de atâtea ori prin mintea sa ageră, prin frumoasele sale cunoștințe, prin sinceritate și nepărtinire. S'a văzut dela început în el omul mare, care avea înaintea ochilor numai binele și fericirea patriei.

În cel dintâiu minister responsabil dela 1848 a fost ministru de justiție, dar isbucnind războiul s'a retras pe moșioara sa.

Astfel cu drept așteptă dieta din 1861 *cel dintâiu cuvânt din gura lui*. Deák stărui cu toată lumina minții sale, ca națiunea să primească mâna dreaptă de 'mpăcare a domnitorului; dar să țină cu tărie la legile din 1848 și să nu sufere știrbirea neatârării patriei.

Domnitorul nu primi dorința în chipul ăsta, disolvă iarăș dieta, iar patria fù cărmuită, ca înainte.

Când însă în anul 1866 monarhia suferi noi înfrângeri în războiul cu Prusia, domnitorul chemă de nou pe Deák să se înțeleagă asupra împăcării. Deák a cerut, ce ceruse și 'nainte: recunoașterea legilor din 1848. Pe baza asta s'a și făcut apoi împăcarea (transacțiunea), iar Maiestatea Sa se 'ncoronă în 8 iunie 1867 de rege apostolic al Ungariei.

Meritul împăcării fără vărsări de sânge e alui Francisc Deák, numit și „*înțeleptul patriei*“. Nu pentru vre-o răsplată a făcut el asta, nici pentru laudă, ci din adevărată iubire față de patrie și din credință cătră *domnitor*. Mare jale se revărsase până'n cotiturile cele mai depărtate ale țării, când Deák închise ochii pentru vecie în anul 1876. Însaș regina, udă cu lacrimi cununa ce o așeză pe sicriul

lui. Întru mărirea „înțeleptului patriei“ o statuă stă neclintită pe malul stâng al Dunării, în Budapest.

XV. Zilele noastre.

Francisc Iosif I.

Maiestatea Sa s'a născut în 18 august 1830. I-a fost dat, să poarte de tânăr greutatea ocârmuirii, căci abiã împlinise vrâsta de 18 ani când urcă tronul. Și tocmai în vremurile de vijelie, când isbucnise la noi lupta pentru neatârnare. Sfetnicii l-au depărtat de sufletul națiunii. Și a domnit 20 de ani în mod absolutistic. Dar grelele răsboaie ce le-a purtat, iubirea și alipirea națiunii față de El și casa domnitoare l-au încredințat în curând de greșalele sfetnicilor săi, și în 1867 s'a împăcat cu națiunea maghiară, încoronându-se de rege al Ungariei. De atunci domnește până azi cu multă înțelepciune, și bunătatea lui se revarsă din belșug asupra înfloririi patriei, pe care o iubește.

42. Regina Elisabeta și familia regală.

Suflet nobil și ales a fost regina Elisabeta. În vremurile de grea încercare își ridică întotdeauna cuvântul pentru poporul maghiar și nenumărate sunt prilejurile, când și-a arătat *toată dragostea față de patria noastră*, atât de scumpă și ei. Pe Deák l-a deplâns, așezându-i singură pe sicriu cununa, ce cu fierbinți lacrimi a udat-o. I-a răpus vieța (1898) mâna unui ucigaș uitat de Dumnezeu, când buna noastră regină își petrecea liniștită zilele în *Genf* (Elveția). Înger păzitor a fost pentru scumpa noastră patrie! Singurul fiu și prinț de coroană, Archiducele *Rudolf*, fala și nădejdea regelui și-a patriei noastre, murì în 1889, pe neașteptate.

Anul al șasălea.

I. Repriviri asupra epocii până la dezastrul dela Mohács.

Patria înainte de ocupare.

Multe popoare s'au perondat prin patria noastră înainte de venirea Maghiarilor; nici unul însă n'a fost în stare să formeze o țară închegată, un stat unitar. *Romanii* aveau aici — înainte cu 1800 de ani — două provincii *Pannonia* și *Dacia*, despre a căror înflorire vorbesc și azi ruinele de orașe, poduri și drumuri. A slăbit însă acest popor, odinioară temut și luminat, a decăzut, iar împărăția lor s'a prăbușit. Și au făcut loc unui popor de obârșie din Asia, *Hunilor*, cari sub conducerea stăpânitorului lor *Attila* au întemeiat o împărăție puternică în inima Europei. Oștile lor au străbătut până la zidurile Romei, și-au rentors numai la rugămintile puternicului papa, capul bisericii catolice. Dar vrajba dintre frați, ce s'a deslănțuit după moartea lui *Attila*, a dus împărăția hunică la aceeaș soartă, pe care o avusese poporul roman. Țara ajunsese pe mâna Slavilor, între cari mai temuți erau *Moravii* lui Svatopluc.

Ocuparea patriei.

Și 'ntimp ce Svatopluc încercă să închege toți Slavii într'o singură mare împărăție, un popor nou și cu multă trăinicie se apropia de hotarele acestei țări. Eră *poporul maghiar*. Părăsise de mult patria

străveche, părăsise rând pe rând țărmurii *Mării Negre*, *Lebedia* și ținutul dintre Bug și Prut, *Etelköz* și a pornit întru căutarea unei patrii statornice, cu hotare puternice și apărate de atacurile neîncetate ale vecinilor. Și-au putut-o face asta Maghiarii acum, când „*contractul de sânge*“ îi unise în puteri și'n inimi și când cele 7 seminții se contopiseră sub un singur conducător maghiar, *Árpád*. 896 e anul de mare însemnătate, când poporul maghiar a intrat prin pasul *Verecke* pe aceste plaiuri. Peste 10 ani, în 906, toate popoarele răslețe din patrie erau deja supuse, iar marea înfăptuire a ocupării încheiată. Și de atunci coamele Carpaților cuprind un stat unitar, Ungaria.

Casa lui Árpád.

Când Árpád a fost ales principe al Maghiarilor, „*Contractul de sânge*“ a statorit totodată dominația și pentru urmașii lui Árpád; și numai dacă Árpád n'ar avea urmași — zice contractul — are drept națiunea să-și aleagă alt domnitor. Astfel cu Árpád se'ncepe șirul domnitorilor în noua patrie. Domnitorii la'nceput au fost principii; cel din urmă a fost tatăl Sfântului Ștefan, *Géza*.

Sfântul Ștefan, (997—1038) poartă deja titlul de rege. El urmând pilda tatălui său, s'a convins în curând, că Maghiarii numai așa vor putea trăi în mijlocul țărilor vecine, bine'nchiegate și creștine, dacă vor primi și ei creștinismul și se vor închiega și ei într'un regat puternic neatârnat. Neatârnat mai ales față de cele două puteri mari din apusul Europei de atunci: *papismul* și *împărăția germană*; și puternic mai ales față de primejdia ce amenința răsăritul Europei prin lățirea neînteruptă a împărăției

turcești. De aceea Ștefan pe deoparte încreștinează pe toți supușii săi, înființează episcopii, biserici și școale, așa însă că pe episcopi nu papa, ci el îi învestiă (numiă); de altăparte se'ncoronează de cel dintâiu rege al Ungariei la anul 1000 și prin legi luminate începe închiegarea noului regat.

Pentru aceste fapte, papa i-a dat titlul de „*rege apostolic*” și coroana regală. Acest titlu împreună cu coroana o poartă toți regii Ungariei. Iar spre a împedecă lățirea primejdioasă a împărăției turcești, de câteori li se dă prilej regilor noștri, întotdeauna purtau răsboaie sfinte, numite *cruciate*, în contra Turcilor.

După Sf. Ștefan au urmat pe tron regi mai neînsemnați, cu domnie de scurtă durată. Și chie-marea eră mare: regatul maghiar, înfăptuit de Sf. Ștefan, trebuiă întărit din temelie, și păzit de ori și ce amestec străin. Chiemarea aceasta a înțeles-o *Sf. Ladislau* (1077—1095). A nimicit și cele din urmă rămășițe de păgânism în țară; prin legi aspre a înstăpânit obiceiuri și orânduire bună; iar prin colonizarea *Cumanilor* (lângă Tisza) și a *Săcuilor* (în răsăritul Ardealului) întări puterea de viață a țării. Adaugând Ungariei Croația (*Horvátország*) largi și întări și hotarele regatului. Astfel, după moartea Sf. Ladislau, nici împăratul german, nici păgânismul numai primejduiă neatârnarea și buna pace a patriei noastre.

Regii, ce au urmat, domniră mult puțin, și'n pace. *Coloman Cărturarul* adaugă Ungariei și Dal-mația (*Dalmátország*). *Béla III* face mari îmbunătățiri prin legi drepte. Patria înaintă spre culmile măririi și a binelui. Dar neînțelegerile dintre fiii săi, *Eremie* și *Andreiu*, ce-i urmară, mai vârtos însă

firea lui Andreiu II (1205—1235), condus întru toate de risipitoarea-i nevastă străină Gertruda, duseră țara la ruină. Dăruirea de moși nobililor străini, risipa dela curte și nepăsarea față de trebile țării și sărăcia poporului siliră pe cei ce purtau la inimă binele patriei, să se răscoale. Și'n fruntea răscoalei eră însuș fiul regelui, *Béla*. Regele fù nevoit să dea la anul 1222 însemnata lege a libertății, *bula de aur*, lege fundamentală a constituției vechi, deoarece aici sunt adunate și scrise pentru întâiadată drepturile nobilimii. Cât a mai domnit însă, Andreiu II n'a luat în seamă această lege, iar nobilii în schimb nu mai dădeau nimic pe regele lor. Îl părăsiau și în clipe grele. Astfel, când *Tătarii* pătrund în țară, pârjolind și nimicind ce le stă în țară, Béla al IV (1235—1270) — deși eră rege bun și înțelept — nu poate apăra țara; pierde lupta dela *Muhi*, însuș abia scăpând cu viața. Mântuirea a venit ca prin minune: Tătarii sunt chiemați în patria lor din depărtatul răsărit.

Țara prădată și părăsită acum, aveà o înfățișare de plâns. Dar Béla IV făcù ordine, readuse bunăstarea de'nainte, reîntemeie așa zicând patria. De aceea i-se zice *cel de al doilea întemeietor al patriei*. N'a putut însă împedecă slăbirea puterii regale, el, care și-a mântuit patria; și n'a putut împedecă stingerea casei domnitoare alui Árpád. Doi au mai urmat numai: *Ladislau Cumanul* (1272—1290) și *Andreiu III* (1290—1301). Cel dintâiu e însemnat, pentrucă cu ajutorul lui și al Maghiarilor au pus Habsburgii stăpânire pe Austria prin Rudolf de Habsburg; iar cel de-al doilea, Andreiu III, a fost ultimul vlăstar din familia de Habsburg. Frumos grăiește un scriitor maghiar, când zice: „*S'a rupt creanga de aur*“.

Regii din familii diferite (1301—1526).

După moartea ultimului rege din familia lui Arpád, pe tronul patriei noastre s'au perondat regi din diferite case domnitoare. Cea mai glorioasă a fost casa înrudită cu cea alui Arpád, casa de Anjou, care ne-a dat pe un *Carol Robert* și *Ludovic cel Mare*, iar culmea măririi și-a ajuns-o țara sub regele ales din sânul ei, *Matia*, cel drept.

Carol Robert (1308—1342) începe să facă bună orânduială în țară, reșează puterea regească și cinstirea legilor, face îmbunătățiri economice și comerciale și înființează oștiri statornice, *banderiile*. Patria noastră e iarăș puternică, ca pe vremea marilor regi din familia lui Árpád.

Ludovic cel Mare (1342—1382), crescut cavaler, maghiar cu trup și suflet, continuă munca tatălui său. Întinde hotarele stăpânirii sale: înspre miazănoapte până la Marea Răsăriteană, înspre apus până la Marea Adriatică, iar înspre răsărit până la Marea Neagră. Trei Mări spălau hotarele Ungariei, și nici înainte, nici după aceea n'a fost mai mare. Pentru înflorirea țării ridică biserici și școli înalte, îmulți *banderiile*, aduse legile despre *ereditate* și despre a noua parte din recoltă. Înființă staturile: prelații, nobilii mari și nobilii de rând. Acestea patru staturi împreună conduceau țara și aduceau legile, și sute de ani dearândul a rămas această așezare a constituției.

După moartea lui Ludovic cel mare a domniei sa *Maria*, la 'nceput singură, apoi împreună cu bărbatul ei *Sigismund de Luxemburg*, iar după moartea Mariei domnește singur Sigismund. În timpul acesta Turcii mereu își întindeau stăpânirea în peninsula balcanică; au ajuns până la Dunăre, ba au călcat în două rânduri și pământul Ardealului. Maria aveà numai o

fată, *Elisaveta*, măritată după *Albert de Habsburg*. Staturile s'au învoit ca acesta să fie urmașul Mariei, și astfel a ajuns pe tronul patriei cel dintâiu domnitor habsburg la anul 1437. A stăpânit însă abia doi ani, și i-a urmat apoi *Vladislau I, Polonul*, (1440—1444) mort în lupta dela *Varna*, iar acestuia i-a urmat fiul lui Albert, *Ladislau V.* (1452—1457). Pe vremea asta Turcii ocupă Constantinopolul (1453). Prin aceasta se puse capăt împărăției grecești, ce eră în partea de miazăzi a peninsulei balcanice, și Sultanii se apropiau cu toată puterea înspre patria noastră, amenințând cu cutropire întreaga lume creștină.

Și atunci apare apărătorul patriei și al creștinismului *Ioan Hunyadi*, care a ocârmuit și țara vreme de 6 ani (1446—1452), fiind *Ladislau V.* minor. Bate pe Turci lângă *Nagyszeben*, (Sibiiu), apoi la *Vaskapu* (Poarta de fier) și-i alungă. Turcii cer pace, regele *Vladislau I.* o încheie. Dar se răzgândește, calcă pacea și pierde lupta dela *Varna* (1444) aflându-și și el acolo moartea. După ani de ocârmuire în 1456 Hunyadi bate pentru cea din urmă oară pe Turci la *Nándorfehérvár* (Belgradul Serbiei), scăpând astfel deocamdată patria și creștinismul de năvălirile primejdioase ale Turcilor.

Țara din recunoștință alege de rege pe *Matia cel Drept* (1458—1490), fiul eroului *Ioan Hunyadi*. Prin războiu câștigă *Moravia* și *Silezia*, purtând până la moarte titlu de rege bohem; supune pe împăratul *Fridrich* și *Viena* o preface în a doua capitală a patriei. Pe Turci îi învinge în *Bosnia* între *Szendrő* și *Szabács* și pe *Kenyérmező* (Câmpia pâinii 1479). Mai ales însă înfloritoare a fost Ungaria pe vremea lui în privința *științii*, a *culturii* și a *dreptății*. Palatul din *Buda*, decât care nici

Înțeleptul Solomon n'a avut mai strălucit, curtea lui Matia, biblioteca sa și așezările zidite de el pilde de frumsețe și 'nflorire rămâneă-vor totdeauna.

Dacă sub Ludovic cel Mare Ungaria a fost mai mare, sub Matia a fost mai puternică: și-a ajuns culmile măririi.

Și-acum, sub slabii regi ce urmară, se 'ncepe epoca căderii treptate. Așa a fost sub *Vladislau II Bohemul* (1490—1516), așa sub *Ludovic II* (1516—1526). Prea mare erà puterea nobililor mari și prea slabă a neputincioșilor regi. Nobilii mari se răsboiau între sine, jefuiau și apăsau pe cei mici; dare nu mai plăteau, ci-și petreceau în risipă și desfrâu. Punga statului secă, frumsețile și scumpeturile lui Matia fură zălogite. Iar oastea strânsă contra Turcilor se schimbă 'n răscoală contra nobililor asupritori. Dar iobagii rămaseră învinși și siliți la muncă slugarnică, ca să nu mai aibă poftă de împotrivire (1514). De altăparte hotarale 'ntinse ale Ungariei de odinioară mereu se scurtau. Pe lângă atâtea rele de pe vremea lui Ludovic II se mai adaugă un rău mare. Nobilii se hârțuiau și certau cu preoțimea, aduceau fiecare legi în două părți; fiecare se gândea la sine, și *nu la patrie*, ce erà în pragul unei năpaste (nefericiri).

Țara erà slăbită, sleită 'n multele hârțuieli, sărăcită și iobagii deveniră umiliții slugi ai nobililor. Așa au aflat Turcii țara în anul 1526. Nu erà cine să le iasă 'n cale, nici oștire, nici conducător. Iar oastea adunată în grabă, oaste abia de 30.000 de oameni sub conducerea episcopilor, a fost prea mică, ca să le ție piept. Și a *trebuie* să urmeze năpasta dela *Mohács*. Trist sfârșit avù lupta dela *Mohács* și Ludovic al II-lea, dar ce aveà să urmeze a fost și mai trist.

II. Sfășierea patriei în trei părți după dezastrul dela Mohács.

1. Imperiul casei de Habsburg: Ferdinand I.

Pe cât de trist a fost sfârșitul luptei dela *Mohács*, pe atât de triste au fost și urmările ei pentru patria noastră. Și veacuri de-arândul a trebuit să îndure țara povara acestor urmări.

Regele Ludovic a fost aflat mort în râul Cselle și astfel stăteau în preajma unei noi alegeri de rege. Nu se puteau însă înțelege. O partidă, numită națională, zicea că domnitorii străini sunt izvoarele tuturor relelor; o altă partidă, cea a curții, din contră credeă, că numai o casă domnitoare puternică, cum e casa de Habsburg, mai poate mântui țara și națiunea. Așa au și făcut.

Partida națională alese un rege din sânul ei, pe voevodul Ardealului *Ioan Zápolyai*; iar cea germană, sau a curții, pe *Ferdinand de Habsburg* cumnatul lui Ludovic II și fratele lui Carol V, cel mai puternic domnitor în Europa, fiind împărat germân și rege spaniol. Patria noastră aveă acum 2 regi încoronați și fiindcă nici unul nu lăsă celuilalt coroana și tronul, au trebuit să se răsboească.

Ferdinand I, ajutorat de fratele său, alungă pe Zápolyai din țară. Atunci Zápolyai chiamă 'ntr'ajutor pe Sultanul Suleiman II, cel mai neîmpăcat dușman al Habsburgilor. Sultanul năvălește 'n țară, ocupă Buda și i-o dă lui Zápolyai. Se 'ndreaptă apoi spre Viena, dar la cetatea *Kőszeg* îi stă în cale eroul *Nicolae Iuristics* cu abia câteva sute de viteji. Necăjindu-se Suleiman pentru împotrivirea bărbătească a unei cetăți atât de mici, mai apoi fiindcă 'n vremea asta Ferdinand căpătase pentru apărarea Vienei ajutorul fratelui său, se re'ntoarce și pustiind

— părăsește țara. Iar războirile continuară; ele ajutau când unuia când altui rege, dar strică foarte mult țării. Amestecul neîntrerupt al Turcilor, pustiirea și prădarea lor, asemenea și a ostașilor germani, certele și încăpăținarea nobililor maghiari duseră țara la sărăcie și spre ruină. Însfârșit sărăcia țării și silințele celui mai bun sfetnic alui Zápolyai, *Martinuzzi*, numit și George Fráter, făcură pe cei doi regi să se 'npace la *Nagyvárad* (Oradea-mare). Și s'au înțeles aici, ca fiecare să stăpânească, ce-a cuprins: Ferdinand jumătatea apuseană, iar Ioan Zápolyai jumătatea răsăriteană a patriei; dar, după moartea lui Zápolyai, aceste 2 părți să se unească iarăși, fie sub domnia lui Ferdinand, fie sub cea a urmașului său.

2. Invenții și descoperiri.

Cu Ferdinand I începe domnia statornică a Habsburgilor în patria noastră (1526). E un fapt de mare însemnătate acesta, fiindcă familia de Habsburg a fost aceea, care multe țări ale Europei de azi le-a ridicat la înflorirea și mărirea în care se află. Căci pecând la noi erau certe, și războiri și urmările luptei dela Mohács apăsau greu asupra patriei noastre, în apus — în bună parte sub stăpânirea Habsburgilor — se 'ntâmplau lucruri mari și frumoase, din cari aveam să gustăm și să se refacă și patria noastră.

Popoarele creștine din apus încep a se deșteptă la o nouă viață. Incep a învăța și a imita frumusețile de tot felul alor două popoare vechi: acelu roman și acelu grec. Sunt desgropați din negura uitării scriitori, pictori și sculptori, iar din imitarea lor se naște o nouă cultură sănătoasă, ce 'ncurând pătrunse toate colțurile Europei. Și ca urmare,

năzuința oamenilor duse la o mulțime de lucruri noi (invenții) și la cunoașterea globului pământesc, pe care ne trăim zilele.

În vremea asta au aflat *praful de pușcă*, *tiparul* și *compasul*. Praful de pușcă puse capăt felului vechiu de răsboire și început oștirilor statornice; tiparul înlesni câștigarea cunoștințelor și începù a răspândi lumina scrisului și la cele mai întunecate popoare. Iar compasul îndemnă pe mulți să pornească 'n largul mărilor, să afle pământuri noi și bogății de știință și comori. Corăbieri îndrăzneți, ca *Diaz Bertalan* și *Vasco di Gama*, ajung până la *Indii* (Asia); *Cristofor Columbus*, descopere în 1492 America; *Magelhaes* (cit. Mageles) află Australia. Comorile acestor țărâmurii noi, atrag popoarele și țările: încep *colonizările*. Comerțul e mai mare, mai viu; țările se 'navuțesc; omenimea merge spre bine. E o nouă epocă aceasta în istoria oamenilor: *evul nou*.

Cultura evului nou străbătù curând în patria noastră: pe vremea lui Matia erà dejà în floare. Praful de pușcă s'a folosit întâiu pe vremea domniei lui Sigismund, iar oastea cea dintâi statornică o găsim la Matia (armata neagră). Tot el înființă și prima tipografie în patrie.

3. Principatul ardelean: Zápolyai.

Principele Zápolyai după învoiala dela Nagyvárad (Oradea-mare) se căsătorì cu fìca regelui polon, cu Izabella; și 'ncurând apoi i-se născù un fiu, Ioan Sigismund. Îi păreà rău acum, că se 'nvoise, ca Ardealul după moartea sa să treacă 'n stăpânirea lui Ferdinand. Nu putù însă desface învoiala, căci nu peste mult murì. De tutor al principesei văduve și a fiului său lăsă pe George Fráter

(Martinuzzi), episcopul dela Nagyvárad (Oradea-mare). Acesta adună staturile la Rákos și împreună aleseră de urmaș pe tronul Ardealului pe Ioan Sigismund. Auzind despre asta, Ferdinand trimise oaste contra Budei. Dar ardelenii cerură de nou ajutorul sultanului Suleiman, care și veni îndată, bătù oastea lui Ferdinand și ocupă Buda pentru sine, prin înșelăciune. Pânăce adecă — afară de cetate Sultanul stăteă de vorbă cu Izabella, cu micul prinț Ioan Sigismund și cu nobilii maghiari, soldații turci intrară unul câte unul prin porțile deschise ale cetății și o luară în stăpânirea lor, împlântând pe zidurile ei semiluna. Maghiarii văzură prea tâziu înșelăciunea, iar Sultanul, spre ai mulcomi le-a promis, că va predă Buda lui Ioan Sigismund, când acesta va fi maiorean. Trimise apoi pe Izabella, Fráter și pe micul prinț la *Gyulafehérvár* (Alba Iulia), capitala Ardealului. 10 ani de zile a ocârmuit tutorul miculului prinț, George Fráter. Trăiă bine cu Turcii, când însă a văzut că ei vreau să puie stăpânire pe 'ntreagă Ungaria, a dat Ardealul lui Ferdinand, ca unită, țara să lupte contra singurului dușman, contra Turcilor. Nenorocirea a fost însă că soldații germani omorîră pe Fráter, iar Sultanul se folosi de nou de prilej: dete poruncă să alunge oștile germane din Ardeal, iar pe Ioan Sigismund îl făcù principe ardelean (1556). Astfel ajunse Ardealul pentru multă vreme principat neatârnat sub scutul turcesc. A avut mulți principii, și dintre ei mulți au luptat pentru reunirea celor două țări, dar aceasta se înfăptui abiă în anul 1848.

4. Supunerea turcească.

Principele Zápolyai ceruse ajutorul Turcilor în hărțuielile sale cu regele Ferdinand. Astfel ajunse

Sultanul să se amestece neîncetat în trebile celor două jumătăți ale patriei noastre, cu deosebire în ale principatului ardelean. Iar decând luase Buda și i-o dăduse lui Zápolyai, Ardealul erà supus lui și-i plăteà anual un anumit *tribut* (dare). Patria noastră de-aici înainte erà deschisă lor, o trecătoare liberă pe care o călcau și o prădau decâteori le venià la socoteală. Astfel, când după moartea lui Zápolyai, Ferdinand voià să reunească cele două țări sub domnia sa, cum fusese învoiala la Nagyvárad (Oradea mare), Turcii întră de nou în patrie și cuprind Buda prin înșelăciune. Înzădar mângăiasse sultanul pe cei de față, că va predà cetatea lui Ioan Sigismund, când acesta va fi maiorean; Buda a rămas stăpânire turcească și pe zidurile ei 150 de ani a fâlfăit semiluna.

Deoparte imperiul habsburgic, de alta principatul ardelean, iar în mijloc supunerea turcească: *sfășierea patriei în 3 părți se făcuse.*

Trei capitale într'o țară: *Pozsony, Buda și Gyulafehérvár.*

5. Eroii patriei.

Când, după omorîrea lui George Fráter, Sultanul dă năvală în patria noastră, trei viteji au stat împotriva cu piepturile lor și ale soldaților lor. La Temesvár (Timișoara) Ștefan Losoncy biruie cu 1500 de ostași 2 luni de zile împotriva alor 100,000 de Turci, la urmă apoi moare vitejește. La *Drégely*, *George Szondi* moare moarte de erou: l-a îngropat însuși Sultanul, ca cinste pentru cinstea și jertfa ce acesta aduse patriei sale.

Mai sus la *Eger*, Ștefan Dobó cu o mână de viteji, bărbați și femei, alungă rușinos pe Sultanul.

Iar mai târziu eroul dela *Szigetvár*, *Nicolae Zrinyi*, stârnește mirarea lumii, chiar și a Sultanului prin jertfirea sa și alor săi. Cu astfel de eroi țara nu aveà să piară. Dar, a zăcut îndelung sub stăpânire turcească.

III. Lățirea reformațiunii în patria noastră și urmările ei.

Reformațiunea.

Până'n secolul al XVI-lea capul bisericii creștine din apus erà papa dela Roma. El păzia credința popoarelor, iar celce se împotrivià lui trebuia să-și ispășească îndrăzneala și greșalele. Nu o pildă e în istoria lumii: de câte ori chiar și puternicii împărați germani îngenunchiau naintea papei, cerându-i deslegare. Dar vremuri noi aduc gândiri noi. Și *evul nou* aduse schimbări și 'n religie. În aceeaș vreme se ivesc — la începutul anilor 1500 — *Martin Luther* în Germania și *Ulrich Zwingli* și *Ioan Calvin* în Svițera (Elveția), cu gândul să schimbe, să *reformeze* religia creștină. Și n'a fost putere ca să împiedece lățirea legii noi, *reformațiunea*, nici chiar răsboaiele crâncene, ce s'au dat în multe țări. Îndeosebi țările din Europa de miazănoapte au îmbrățișat cu drag învățăturile reformatorilor, șterseră stăpânirea papei asupra bisericii, învățau numai 2 taine în loc de 7: botezul și cuminecătura, și ziceau că singurul izvor de credință e s. scriptură, pe care fiecare o poate esplica, cum o înțelege. De aceea ei începură s'o traducă în toate limbile și s'o deà popoarelor. Fiindcă ei s'au rupt de biserica catolică și formară o nouă biserică, ea s'a numit biserica *evangelică sau reformată*. Se mai zice încă și *protestantă*, pentrucă protesta (își ridică glasul) când erà urmărită și apăsată pentru noua ei lege.

Ungaria a fost curat catolică dela Sf. Ștefan până la lupta dela Mohács. Învățăturile reformate pătruseră în patria noastră destul de repede, încă nainte de lupta dela Mohács, făr'a prinde însă rădăcini mai puternice. S'a întărit însă după nenorocoasa luptă, care sdruncinase nu numai țara, ci și biserica. Șapte episcopi pieriră pe câmpul Mohács, și nimeni nu se îngrijî de urmași în scaunele lor; ba ce e mai mult nobilii răpiră averile bisericilor. Astfel pedeoparte iobagii fără păstori, munciți și sărăciți, căutară mângăiere 'n biblia tradusă 'n limba lor, în legea nouă; dealtă parte nobilii, ca să le rămână averile răpite, treceau cu iobagii lor cu tot la religia cea nouă. Și hârțuielile fără sfârșit între cele trei părți de țară ajutară și hrăniră răspândirea ei. În scurtă vreme jumătate de țară eră protestantă. O mare parte a Maghiarilor eră *calvină*; Sașii (Ardeal) și Slovicii (Ungaria de miazănoapte) erau *luterani*. Afară de de acestea confesiuni în Ardeal se mai lăți și legea *unitară*, care mărturisiă un Dumnezeu într'o singură față. Iar dieta dela *Torda* (Turda) recunoscû în a. 1571 toate trei confesiunile de egale și libere. În celelalte părți ale țării urmară lupte crâncene pentru apărarea acestor confesiuni.

Urmările reformațiunii.

O urmare rea avû lățirea reformațiunii la noi: desbinarea religiei țării și prin urmare a țării însăși. Dar cu mult mai mari au fost *urmările binefăcătoare* ale ei. Protestanții ridicara multe biserici; lângă fiecare școli și tipografii. În biserici predicau, în școli învățau, iar tipografiile începură a răspândi lumină în limba poporului, căci lui îi sună ce se scriă. Limba liturgică eră cea maghiară, biblia

eră tradusă în ungurește și în limbile celorlalte popoară, pe când înainte totul se făcea în limba latină. Astfel biserica reformată puse început unei literaturi maghiare, și începù să îngrijască de curățenia limbii maghiare. *Gáspár Károly* traduce în ungurește biblia, iar *Sebestyén Tinód* și *Bálint Balassa* sunt cei mai iubiți cântăreți și poeți ai poporului maghiar.

De altăparte regii Habsburgi — catolici înfocați — începură a asupri pe protestanți, totodată a călcă greu în picioare constituția (legile) țării. Astfel, că protestanții în vreme ce-și apărau cu arma religia și libertatea ei, apărau și constituția și libertatea țării.

Începutul literaturii maghiare, cultivarea limbii maghiare și apărarea constituției țării și a libertății națiunii, iată urmările bune ale reformațiunii.

IV. Răscoale naționale pentru apărarea libertății profesionale și a constituției țării.

1. Rudolf.

Amar se 'nșelară amândouă grupările țării: și cea națională, care luptă cu ajutor turcesc contra stăpânirii germane, și cea de curte, care așteptă neatârnarea națiunii dela Habsburgi.

Sultanul pusese mâna pe cetatea Buda și se 'nstăpâni în patria noastră. Regii habsburgi, cari erau pe atunci și împărați romano-germani, socoteau patria noastră numai de o provincie în marea lor împărăție, și nici decum de un regat de sine stătător. De aceea nici nu mai locuiau în patrie, ci în Praga ori Viena; puneau în diregătorii tot oameni străini; nu se mai gândeau la treburile țării și sta-

turile rar le adunau, iar legile nu le mai cinsteau. Astfel când puteau numai, călcau în picioare constituția țării, ca mai ușor să-și ajungă țânta de a preface Ungaria în provincie austriacă. Și aflat-au prilej pentru asta: reformațiunea. Urmăriau și apăsau pe protestanți, dar aceștia-și apărau cu arma religia, apărând cu o cale și constituția țării. Se țineau șir răsboaiele confesionale (pentru religie), încă depe vremea lui Ferdinand I. Cu mai multă putere au izbucnit însă sub Rudolf. Eră catolic înfocat pe deoparte, iar dealtăparte și el privea patria noastră de ținut austriac. Ură pe protestanți și nesocotia constituția; iar Maghiarii suferiau mult. Când apoi principele Ardealului — pe atunci Sigismund Báthory — lăsă Ardealul lui Rudolf, suferințele trecură și asupra acestei părți de țară. Soldații zileri ai lui Rudolf făceau nemai pomenite cruzimi. Dieta nici aici nu fu conchiemată, doar când trebuiau bani și soldați. Dările mari le adunau cu puterea. Diregătoriile înalte ani de zile erau neîmplinite, ori diregătorii erau străini lacomi. Iar asuprirea protestanților eră la culme: bisericile și școlile lor erau închise ori dărâmate, preoții și învățătorii lor alungați, poporul de rând jupuit și sărăcit.

Nemulțumirea umpluse păharul răbdării, națiunea se răsculă să-și apere legea și constituția.

2. Ștefan Bocskay.

În fruntea răscoalei pentru apărarea națiunii și a drepturilor ei se puse calvinul Ștefan Bocskay. Nobil de frunte, ce eră, fusese 4 ani de zile unul dintre sfetnicii regelui Rudolf. Reîntors în țara sa și văzând multele rele; la cari o aduse regele său, se ntristă; iar când nici el, om încrezut al regelui,

nu fù cruțat de lovituri și urmăriri, se hotărî să 'nfrunte cu arma nedreptățile ce se fac unei națiuni întregi. Pe toți i-a strâns sub steagul său, și 'n scurtă vreme ajunse stăpân pe Ungaria de miazănoapte.

Sultanul îi dete în dar o coroană și principatul Ardealului; tot atunci dieta-l alese de principe ardelean. Astfel, Bocskay erà acum stăpân peste Ardeal și partea de miazănoapte a țării. Iar zi de zi tot mai mult se întindea, ajungând până 'n Austria. Atunci fù ales de rege al Ungariei. Dar Bocskay n'a primit coroana, el voia pacea și libertatea țării sale și a supușilor ei, căci pentru ea și pentru ei a luptat. Rudolf se văzù silit să ceară pace; Bocskay depuse armele. Atunci se 'ncheiă numita pace dela *Viena*, care a pus în lege libertatea confesională, a asigurat constituția țării și a recunoscut pe Bocskay de principe al Ardealului. Bucuria țării erà mare, care însă peste 2 luni s'a schimbat în cea mai mare jale, căci Bocskay moare înveninat.

Vrednicia cea mai mare alui Bocskay este, că deoparte el e cel dintâiu care s'a împotrivit călcării libertății și neatârării patriei noastre, iar de altă parte, el e cel dintâiu care *unește națiunea* desbinată, ca împreună să lucreze și să lupte *pentru patrie și tron*.

3. Petru Pázmány.

Abià muri Bocskay și Rudolf nu mai voia să știe nimic de pacea din Viena. Atunci se răscoală însuș fratele său, Matia II și-l silește să abzică. Ajungând pe tron Matia II jură pe legile țării noastre și 'ncepù să tămăduiască toate relele, ce le făcuse fratele său. Palatini au fost aleși după olaltă doi protestanți. În aceeaș vreme apare Petru Pázmány,

metropolit catolic. Porni o frumoasă luptă, în scris, între catolici și protestanți, și pe urmele ei se ridică mai puternică și mai înfloritoare cultura și lumina științei. Iar poporul luminat deveni mai blând și mai iertător.

În Petru Pázmány câștigară catolicii un om luminat, o putere și nădejde pentru readucerea bisericii lor la puterea de odinioară. Născut protestant, trece de tânăr la catolicism, convins, că izvorul rezelor a fost despărțirea națiunii dela legea vechie. Astfel când ajunge să fie metropolit la Eșztergom, toată puterea gândirii și a voinții, toată lumina cunoștințelor sale o folosește în lupta contra protestanților. Vorba sa dulce depe amvon, graiul și scrișul său convingător și neaoș unguesc, cum altul nu vorbiă, fac pe mulți nobili și mult popor să se 'ntoarcă la legea catolică. Și ca să 'ntărească pe cale pacinică catolicismul, ridică biserici și școli, jertfind pentru ele averi și însuflețire. Școala pentru preoți (Pazmanium) din *Viena*, universitatea din *Pozsony*, azi strămutată la *Budapest*, sunt faptele lui mărețe. Iar grăirile sale de pe amvon și 'n scris adunate sunt în cărți neperitoare, cum neperitoare rămâneă-vor și silințele și faptele sale întru ridicarea bisericii și a religiei catolice.

4. Răsboiul religios de 30 de ani.

Gavril Bethlen.

Regele Ferdinand II, care eră totodată și împărat al Austriei și al Germaniei, uitase purtarea blândă și pacinică a înaintașului său Matia. Pe lângă că voia să domnească după plac, începù a urmări și a asupra cu furie pe protestanți. Bohemia protestantă se răsculă (în anul 1618) să lupte cu

arma pentru religia ei. Cu aceasta răscoală și cu anul 1618 începe marele *răsboiu religios*, care a ținut cu mici întreruperi 30 de ani. Bohemii (Cehii) înfrâng oștile lui Ferdinand și proclamă Bohemia de regat neatârnat. Dar peste 3 ani (1621) Ferdinand se reculege și nimicind oștile răsculaților, ia Bohemilor și libertatea confesională și constituția țării lor. Se răscoală atunci Germanii, având într'ajutor pe Danezi și Svezi. Conducătorul răsculaților, regele svedez *Adolf Gustav*, după mai multe învingeri, ocupă aproape întreaga Germanie. Cade însă în lupta dela *Lützen* (1632). Ferdinand II n'ajunse sfârșitul răsboiului. Iar urmașul său, Ferdinand III, când e atăcat de nou de trupele svedeze și franceze, încheie în anul 1648 *pacea însemnată dela Westfalia*. În urma acestei învoieli scăzù mult puterea Habsburgilor, căci Svezii și Francezii primiră mari bucați din Germania, în schimb însă se sfârși răsboiul și s'a pecetluit odată pentru totdeauna dreptul de liberă mărturisire a religiei protestante și egala ei îndreptățire cu celelalte confesiuni.

În acest răsboiu îndelungat și crâncen luă parte și patria noastră sub conducerea principelui ardelean depe atunci, *Gavril Bethlen*. Când izbucni cea dintâiu răscoală a Bohemilor și cerură ajutorul lui Bethlen, acesta bineștiind că după înfrângerea reformațiunii în Bohemia vine rândul pe cea din Ungaria și Ardeal, primi bucuros învoiala și legământul. Și greu asupriți, cum erau protestanții patriei noastre, ridicară arma pentru o îndoită apărare: *religie și constituție*. După ce ocupară partea de miazănoapte a patriei, staturile aleseră pe Bethlen de rege. Dar el, întocmai ca Bocskay, nu primi aceasta cinste, ci primi bucuros pacea ce i-o ceruse Ferdinand II și care s'a încheiat la *Nikolsburg* în 1621. Aici

s'a pecetluit și pentru țara noastră libertatea confesională și respectarea constituției.

Dealtfel Bethlen a fost un om ales, cu tragere de inimă pentru popor și patrie. Sub domnia lui ajunge Ardealul culmea înfloririi, ca odinioară Ungaria sub Matia. Ca și acesta, Bethlen doriă înaintarea 'n știință a patriei sale. Ridică o mulțime de școli, dintre cari cea mai renumită a fost cea dela *Gyulafehérvár* (Alba-Iulia); părtineă știința și artele (lucrurile frumoase), iar la curtea sa, ca și Matia odinioară, aveă oameni învățați și cu vază.

După moartea lui Bethlen, o singură dată au mai luat arma protestanții sub principele ardelean, George Rákoci I, incheiând cu Ferdinand III pacea dela *Linz*, (1645). Libertatea confesională a protestanților din Ungaria de acum fù pecetluită pentru totdeauna.

Călcarea constituției însă mai provocă câteva răscoale.

5. Ludovic XIV, regele Franței.

În vremile acestea regii Franței se nizuiau din rășputeri, să-și întărească puterea regală, să domnească adecă în mod absolutistic, iar Franța s'o facă mare și puternică. Nu mult după răsboiul religios de 30 de ani, regele francez Ludovic XIV eră de fapt cel mai puternic domnitor al Europei.

Deși Ludovic XIV despoiase poporul francez de toate drepturile, căci el cârmuiă singur, singur aduceă legile, singur numiă diregătorii; națiunea franceză răbdă domnia lui absolutistică, pentrucă el a ridicat Franța la cea mai înaltă treaptă a înfloririi.

Ridicase cetăți puternice și aveă o oaste, cum nu găseai alta 'n Europa. Zidise drumuri și poduri, râurile le legase cu canale, prin ce economia, industria și comerțul înaintară repede, și înavuțirea grabnică a poporului fù urmarea acestor binefaceri. Regele se folosì de bogăția țării: ridică un palat regal, cum n'a mai fost, apoi muzee ș. a. Sprijiniă literatura și pe scriitori. Pe vremea lui au trăit cei mai de seamă poeți ai Francezilor; iar limba franceză începù a se vorbi și prin străini, în afară de hotarele Franței.

Ludovic al XIV-lea se răsboi foarte mult în vieața sa. Cele mai multe răsboaie le-a purtat cu regele Ungariei, Leopold I, pentru tronul Spaniei. Regele Spaniei adecă neavând fii, coroana aveă să treacă ori asupra lui Leopold I, ori asupra lui Ludovic XIV. Și fiindcă fiecare voia să pună mâna pe puternicul regat spaniol, nu se înțelegeau și astfel a ajuns lucrul la arme. 13 ani de-arândul a ținut răsboiul acesta de moștenire, în vremece Ludovic XIV ca să slăbească puterea lui Leopold I, ajută pe răsculații din Ungaria. Așà ajută pe Petru Zrinyi, Emeric Tököly, mai apoi pe Francisc Rákocy al II-lea, dar tot deatâtea ori îi părăsi, iar aceștia lipsiți de ajutor, ori fugiau din țară, ori erau siliți să moară ca martiri. Dar și lui Ludovic al XIV-lea îi stricară mult amestecurile sale. Părăsit de noroc în răsboaie, părăsit de poporul său pentru domnia-i tiranică, murì lăsând țara tulburată și sărăcită de risipa ce făcea cătră sfârșitul domniei sale. Chiar și tronul Spaniei ajunse pe mâna nepotului său numai în urma morții fiului lui Leopold.

Iar în sufletul Francezilor se zămislia *dejă revoluția* ce aveă să aducă tuturor neamurilor: *libertate, egalitate și frățietate*.

V. Alungarea Turcilor din patrie.

1. Luptele cu Turcii și răscoalele interne.

Eliberarea de sub jugul îndelungat al Turcilor s'a făcut pe timpul regelui Leopold I. Dar, durere, asupra acestei fapte mărețe aruncă o umbră încercarea lui Leopold I și a sftenicilor săi, de-a suspenda constituția țării noastre. Și astfel în acelaș timp decurg lupte contra Turcilor și 'ncontra oștilor regești. Răsculații numai erau acum principii ardeleni, căci Ardealul își tânjiă cele din urmă zile, ci nobilii de inimă, cari se 'ncrezură în ajutorul francez.

Lupta au pornit-o Turcii, cari folosindu-se de slăbirea Ardealului, voră să pună mâna pe întreagă Ungaria, ba chiar și pe Austria. Dar oștile lui Leopold I, conduse de generalul *Montecucculi*, înfrânseră oștirea turcească la *Szent Gotthárd* (1664).

Cu toată învingerea asta însă, Leopold încheie cu Turcii o pace rușinoasă la *Vasvár*, ca 'n vremurile aceste pacinice să poată călca 'n dragă voie constituția țării. Rușinea și durerea pătrunseră atât de mult inimile unor patrioți, încât aceștia se sfătuiră (sau conjurat) să se răscoale. În fruntea conjurațiunii erau palatinul *Francisc Wesselényi* și eroul-poet *Nicolae Zrinyi*, mai apoi banul croat *Petru Zrinyi*, palatinul *Nádasdi*, ș. a. Cerut-au ajutorul lui Ludovic al XIV, al Turcilor și al ardelenilor, dar înainte de-a ajunge la fapte, fură descoperiți; unii scăpară pe furiș, ceialalți fură decapitați. Leopold șterse acum de tot constituția țării, cărmuind în chip absolutistic. Pe acel timp s'a început de nou cruda urmărire a protestanților.

Când națiunea numai putea răbdă atâta tirănie, se răsculă sub conducerea nobilului *Emeric Tö-*

köly, la început cu izbândă. Când însă îl părăsi Ludovic al XIV-lea, îl părăsi și norocul, și s'a dus de bunăvoie 'n pribegie, pe pământ turcesc. Femeia sa, Elena Zrinyi, se mai împotrivi o vreme în cetatea *Munkács*, dar în urmă fu silită s'o predea, iar ea cu fiii săi ajunse 'n Viena, ca apoi de-aici să urmeze pe bărbatul ei, în pribegie.

2. Eliberarea țării.

Călcând învoiala tăcută la Vasvár, Turcii pornesc (în a. 1683) din nou contra Vienei. Oștile regești împreună cu cele ale lui *Carol de Lotharingia* și ale regelui polon *Ion Sobiesky* resping atacul Turcilor, mai apoi le nimicesc cu desăvârșire (la Visegrád și Vác).

O sarcină grea cade par'că depe inimile tuturor. Lupta de eliberare se pornește pe toată linia și cetățile *Érsekújvár*, *Arad* și *Szolnok* sunt recucerite rând pe rând.

În anul 1686 Carol de Lotharingia, ajutorat de oștile maghiare, începe recucerirea cetății Buda. Semiluna ce-a fâlfăit mândră 150 de ani pe zidurile ei, aveà să apună. Cetatea a fost apărată eroic (de pașa Abdi cu ianicerii săi) vreme de o lună și jumătate. Năvala ce s'a dat însă de oștile aliate, în 2 septembrie a dus steagul creștinilor la izbândă. L-a împlântat în zid acel *Petneházy*, care înainte cu un an se luptase sub Tököly pentru legile patriei. Buda erà iarăș redată patriei dup'o robie de 150 de ani.

10 ani mai ținură apoi neîntrerupt înfrângerile și alungarea Turciilor, când în 1697 *Eugen de Savoya* bate pe Turci în marea luptă dela *Zenta*. Pacea dela *Karlóca* (1699) pecetlui pentru totdeauna eliberarea țării, sub jug rămase numai Bănatul timișan.

3. Starea patriei după alungarea Turcilor.

După reocuparea cetății Buda, regele sub cuvânt că a scăpat patria de Turci, voi s'o contopească în Austria, făcându-o provincie, ca celelalte provincii ale sale. Începù deci a domni iarăș absolutistic. Uitând jertfele Maghiarilor, suferi ca guvernatorii săi să le răpească drepturile și avuturile, ba chiar și vieața.

Francisc Ráko i II.

Comitatele și fruntașii țării, ca să scape de atâtea nedreptăți și chinuri, rugară pe regele Leopold, să le redeie constituția și libertatea, în schimb ei vor șterge punctul cel din urmă din „Bula de aur“, care zicea, că nobilii se pot împotrivi cu arma

contra domnitorului, care nu respectă constituția țării. Așa s'a și făcut în dieta din *Pozsony* (1687), în care națiunea a mai abzis și de dreptul ei de-a alege rege, hotărând ca tronul să-l moștenească deaici înainte cel dintâiu născut fecior al regelui. Dar zădarnică a fost și această bunăvoință a țării. După lupta dela Zenta, Leopold uitase promisiunea. Și atunci poporul asuprit, despoiat de libertate și drepturi, încercă cea din urmă răscoală, sub Francisc Rákoci al II-lea. Ajuns în Viena dimpreună cu mamă-sa, Elena Zrinyi, a fost crescut de Iezuiți, sub ochii curții din Viena. Și când aceștia credeau, că i-a perit din suflet orice simț pentru patrie și națiune, și orice amintire și cinste pentru faptele părinților săi, el — Rákoci — se 'ntristă adânc de soarta scumpei sale patrii și a asupritului său neam. Se hotărî pentru răscoală cu dreaptă armă. Ceru ajutor dela Ludovic XIV, dar ajungând scrisoarea lui la curtea din Viena, fù silit să fugă în Polonia. Când apoi îi sosi ajutorul cerut a doua oară, rentoarse la tovarășii săi gata de luptă și 'ncurând ajunse stăpân peste aproape 'ntreaga țară. Leopold n'ajunse să facă pacea, ce o doriă.

Urmașul său, *Iosif I*, de altăparte nu voi să primească pacea în felul, cum voiau răsculații. Astfel răscoala continuă. Dieta alege (1705) pe Rákoci de principe, mai apoi ocupând și Ardealul, dieta din *Onod* (1707) hotărăște ruperea Ungariei de casa de Habsburg, ca astfel neatârnoare să poată face legământ cu Ludovic al XIV-lea. Dar acesta îi părăsește, purtând însuș răsboaie. Luceafărul norocului întoarce 'nspre coboriș. Răsculații trec din înfrângere în înfrângere. Rákoci și câțiva tovarăși fug în Polonia. În vremea asta răsculații rămași acasă încheie cu Iosif I pacea dela *Szatmár* (1711), în

care regele recunoaște și întărește constituția țării, libertatea protestanților, drepturile nobililor și iertarea răsculaților.

Rákoci și tovarășii săi nu sunt mulțumiți cu pacea aceasta, și de aceea nu se mai rentorc în țară. Iau toiagul pribegiei prin țări străine. Rákoci se așază 'n sfârșit în Turcia, pe țărmul Mării de marmoră, în *Rodosto*, unde-și trăi zilele până'n anul 1735.

Azi osămintele lui și ale tovarășilor săi odihnesc în patrie, unde au fost aduse (1906), căci *pentru patrie s'au jertfit și patria i-a dorit pe ei.*

VI. Împăcarea casei domnitoare cu națiunea.

1. Așezăminte noi: Carol III.

Multe frământări, prin cari a trecut patria noastră, au lăsat în urma lor cele mai triste stări. Ținuturi întregi — pustii — trebuiau reîmpopulate; orașele, satele și zidirile — dărâmate — trebuiau reclădite; râurile regulate și nenumăratele mocirle scurse, căci numai așa se putea aduce la loc bunăstarea țării, înțelenită de veacuri. Mari erau neajunsurile, și lipsurile multe. Și nimeni nu le-a 'nțeles mai bine, ca însuș regele Carol III, fratele și urmașul lui Iosif I. Poporul l-a primit cu drag, pentrucă arată multă înțelegere și dreptate pentru legile țării. Astfel, îndată după 'ncoronarea sa, înțări pacea dela Szatmár, și-o puse între legile patriei noastre; iar mai târziu făcù jurământ în dieta din *Pozsony*, că va cârmui țara după legile ei. Se 'ngriji apoi din bună vreme, ca stările înapoiate ale țării să le îndrepteze prin așezări noi. În locurile părăsite așază fel de fel de neamuri. Ca pământurile să se poată lucrà bine, și astfel să poată îna-

intă economia și comerțul, zidi drumuri, săpă canaluri și scurse mocirlele. Înființă *oaste statornică* și aduse legi, ca ostașii și banii pentru oștiri să le voteze dieta țării. Pentru o cumpănire mai dreaptă a legilor, înființă *tablele cercuale* (în fiecare cerc), iar pentru cârmuirea mai bună a țării, *cancelaria regească* în Pozsony și *sfatul locțiitor* în Buda.

Tot sub domnia lui Carol III oștile regești, conduse de *Eugen de Savoya* și *Ioan Pálffi*, au înfrânt pe Turci la *Zenta*, așa, că 'n urma păcii dela *Passzarovic* (1718) trebuiră să părăsească și Bănatul timișan. Cu anul 1718 s'a sfârșit astfel și cea din urmă stăpânire a Turcilor în patria noastră.

2. Sanctiunea pragmatică.

Cea mai însemnată lege, ce s'a adus pe vremea lui Carol III, a fost legea numită *sanctiunea pragmatică*, care e una dintre legile pe cari e clădită constituția de azi a patriei noastre (lege fundamentală). Neavând Carol III urmași de parte bărbătească, se 'ngrijî încă până eră în vieață, ca după moartea lui, coroana Ungariei și a Austriei s'o moștenească fiica sa, Maria Terezia. Pregăti deci însuș un fel de *contract de moștenire*, care fû primit atât de dieta Austriei, cât și de cea a Ungariei (în 1722/3) și fû ridicată la puterea de lege sub numirea de *sanctiunea pragmatică*. După aceasta lege dreptul la tron trece asupra tuturor urmașilor, fie de parte bărbătească ori femeiască ai regilor din casa de Habsburg, iar dacă această casă s'ar stinge, dreptul de alegere e iarăș al națiunii.

Mai amintește legea aceasta și despre legătura strânsă a Ungariei cu Austria, având ele acelaș domnitor, rege pentru Ungaria și împărat pentru

Austria. Dar Ungaria e stat neatârnat, cârmuit prin legi proprii, și de aceea regii Ungariei întotdeauna au să joare la 'ncoronare pe constituția țării. Pentru aceea e socotită aceasta lege de una dintre legile fundamentale ale țării.

Prusia și Austria.

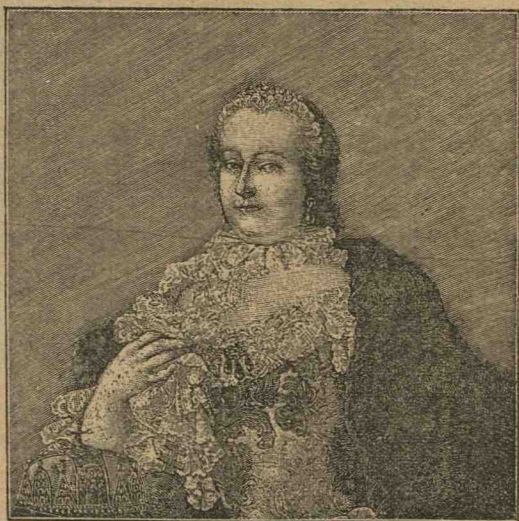
3. Fridrich II și Maria Terezia.

Pe baza sancțiunii pragmatice, lui Carol III îi urmă pe tron fiica sa, *Maria Terezia*. Abia urcă însă tronul și dușmani se ridicară din țările apusene, cari socotiau de binevenită vremea, ca să 'mpartă între ei împărăția Habsburgilor. Între aceștia cel mai puternic eră regele Prusiei Fridrich II, numit și Mare. Încezută în puterea țării sale și 'n însușirile rari cu cari eră înzestrat, doriă să ocupe Austria, formând o Germanie mare în frunte cu familia sa domnitoare de *Hohenzollern*. De aceea, în vreme ce alți dușmani se năpustiau asupra Bohemiei și a Vienei — el năvăli în Silezia, răpindu-o cu puterea. Atunci regina pentru recucerirea Sileziei ceru ajutorul iubiților ei Maghiari, căroră le datoră atâta recunoștință. Văzând dieta din *Pozsony* durerea ei pentru pierderea Sileziei, și știind că ea nizuește a-și arătă prin fapte dragostea și recunoștința față de Maghiari, jurară că vor *jertfi sânge și vieți* pentru regele lor.

Oștile maghiare și regești învinseră în repețite rânduri și pătrunseră chiar și în Berlin. Dar războiul, care ținū 8 ani, avu noroc schimbăcios, și se sfârși 'n urmă cu înfrângerea Mariei Tereziei, în urmă cărei înfrângeră pierdū pentru totdeauna Silezia.

Cu aceasta, Prusia intră în șirul puterilor mari. Fridrich al II-lea se mai răsboi și cu *Polonia* și îi răpi o parte. Mai târziu *certele din lăuntru* Poloniei făcură pe Prusia, Austria și Rusia să se amestece, ca apoi să 'mpartă între ele pentru totdeauna puternica Polonie de odinioară. Atunci a primit Austria *Galiția*, iar Ungaria orașele din Szepes.

Mare a fost însă Fridrich și 'n timp de pace. Țara pustiită o împopulă cu oameni harnici de fe-

Maria Terezia.

lurite neamuri și le împărți bucate din magazinele militarești, iar pe timpul lucrului trimetea și ostașii acasă. A ridicat sate și orașe, astfel că bunăstarea locuitorilor începù să înflorească, iar industria și comerțul țării se 'ntăriră. Prin legi bune și rânduieli întru învățarea în școli, îndrumă țara spre înaintare, spre cultură. Însuș eră pildă vie a muncii

neobosite, căci lucră la zi și 20 de ore. Astfel ajunse Prusia prin o *muncă stăruitoare* un stat puternic în Europa, iar regele ei cel mai mare domnitor al vremii sale.

Maria Terezia, care-și puse toată osteneala întru ridicarea îndeosebi a patriei noastre, căreia îi datoră recunoștință, învăță foarte mult dela dușmanul ei. Numi de diregători la curtea sa mulți nobili maghiari, iar dintre tinerii maghiari mai de seamă formă o *gardă maghiară de curte*. Iobagilor le redă dreptul, ce-l pierduseră odinioară, de a se mută dela un stăpân la altul.

Înființă apoi 7 episcopli noi și ridică multe biserici și școli și întemeie fonduri, din cari și azi se susțin multe școli. Iar învățământul, atât în școlile populare, cât și 'n cele înalte, îl orându-l de nou și pentru mersul lui cel bun numi *inspectori*. A adaus Ungariei orașele din *Szepes* și orașul *Fiume*; desființă granițele militare din Bănat și le împărți și pe acestea în comitate.

Națiunea a rămas recunoscătoare regelui Maria Terezia.

4. Iosif II.

Fiul și urmașul Mariei Terezia, Iosif II, cutrierase de tânăr multe țări, și câștigase astfel multă învățătură. În mintea lui se urziseră gânduri mari, iar în suflet purtă multă dragoste supușilor săi. Și'n dorul său, de a-și vedeă popoarele fericite, făcū multe schimbări chiar și'n patria noastră, fără însă a cunoaște dorințele supușilor săi. N'a înțeleș astfel pe supușii săi; iar când aceștia își arătau

nemulțumirea pentru faptele sale, *îi silià cu puterea* să primească schimbările sale, căci erà în credința că face bine.

Țânta lui Iosíf II a fost, ca din multele provincii ce le stăpânià să facă o singură țară (monarhie), în care să întroducă o singură lege și să se vorbească o singură limbă. De aceea — deși din inimă curată — încă dela început a pornit pe căi greșite. Nu s'a încoronat ca rege al Ungariei, n'a jurat pe constituția țării, dieta n'a conchemat-o și nici legile vechi nu le-a luat în seamă, ci cârmuià țara prin porunci scrise (ordinațiuni). Chiar și coroana sfântă o duse la Viena și o puse în muzeul de-acolo, ca ceva lucru vechiu. Desființă comitatele și împărți țara în 10 cercuri mari în frunte cu *comisari* (încrezuți) *regești*, numiți de el; iar ca limbă oficială (a diregătoriilor) ridică pe cea germană. Tot în dorul de a ridicà bunăstarea patriei, șterse drepturile nobililor, ca egali să fie toți supușii săi. A făcut conscrierea sufletelor și comasarea (măsurarea) pământurilor, ca asemenea să fie dările între toți. A dat voie iobagilor, ca să se poată răscumpărà dela stăpâni. Libertatea confesională a lăsat-o, dar a șters multe orduri călugărești, iar averile le folosi pentru școli și biserici.

În 10 ani schimbă totul. Dar când, cătră sfârșitul vieții sale, se 'ncurcă în războiu cu Turcii, și Maghiarii se 'mpotriviseră să-i deà ajutor, văzù că a greșit. Și a greșit, pentrucă nici când n'a ascultat dorințele popoarălor sale.

Astfel, pe patul morții, cu o trăsătură de peană nimicește toate faptele sale, izvorite altcum din gând bun și curat. Căci însuș a dorit să i-se scrie pe cruce: „*Aici odihnește un rege, care avù gânduri bune, dar a fost atât de nenorocit, c'a trebuit*

să vadă încă în viață, cum i-se spulberă planurile“.

VII. Revoluția franceză: Napoleon.

Cătră sfârșitul domniei lui Iosif II, în Franța se petreceau trământări mari, ce aveau să aducă mari prefaceri în întreagă Europa. Știm cum chiar Ludovic al XIV, căruia are să-i mulțumească Franța înflorirea sa, ducea o viață ușuratică, din grelele dări ale bietului popor. Sub unul din urmașii săi, Ludovic XVI, stările erau deja de nesuportat: constituția ștearsă, dările prea grele, nedreptățile și tirăniile domnilor prea multe, sărăcia prea mare, iar poporul nemulțumit și amărît.

Și fiindcă regele Ludovic XVI, ascultând numai de sfetnicii săi îmbuibăți dela curte, nu voi să lecuiască stările rele, poporul francez se ridică cu arma împotriva-i. L-au prins dimpreună cu soția și sfetnicii lui, i-au decapitat în fața tuturor, iar în adunarea lor națională șterseră regatul și prefăcură Franța în republică, într'o țară, unde toți sunt deopotrivă în drepturi și datorințe, și unde puterea ocârmuirii e a poporului. „*Libertate, egalitate și frățietate*“ eră scris pe steagul republicii celei noi. Și aceste trei cuvinte, ca tot atâtea gânduri mari, își făcură în curând vânt peste hotarele țării. Astfel Franța aveă încă să plătească cu mult sânge libertatea ei desăvârșită. Căci domnitorii Europei — între ei și Francisc I, regele Ungariei — se temeau, că deodată cu gândurile cele noi, va porni și 'n țările lor — revoluția. Se aliară deci cu toții contra Franței, ca, înăbușind acolo focul, ei să aibă liniște acasă. Așă se porniră apoi răsboaiele revoluției franceze, a căror suflet a fost *Napoleon Bonaparte*.

Născut pe insula *Corsica*, din părinți de rând — tatăl său a fost avocat — s'a distins așa de mult în școala militară prin istețimea și bărbăția sa, încât la etatea de 25 de ani ajunsese deja general și conducătorul întregii oștiri. Oștile aliate le 'nvinse rând pe rând în repetite lupte; ocupă aproape întreagă Europa apuseană, dând țărilor de domnitori neamuri de-ale sale. Când Napoleon se 'ncoronă în 1804 de împărat al Franței și-și propuse să cucerească și restul Europei, se făcù o nouă alianță contra lui. Napoleon pătrunde 'n Ungaria până la *Győr* (1809), apoi pornește în contra Rusiei. Dar gerul și foamea, ce o suferiră oștile franceze în Rusia, aduseră nenorocirile înfrângerii. Luceafărul atât de strălucitor se apropiă de apunere. Oștile, aliate pentru a treia oră, înfrâng pe Napoleon la *Lipsca* (Leipzig), mai apoi la *Waterloo*. Napoleon își pierde titlul de împărat și e trimis în pribegie (exil) pe insula *Sf. Elena* (Oceanul Atlantic), unde murì după 6 ani de retrăire a vremilor de măreție.

Și cu Napoleon s'a înnăbușit pe o vreme oarecare și libertatea popoarelor, și domnitorii puteau stăpâni acum mai departe, neîmpiedecați și'n mod absolutistic.

VIII. Starea patriei noastre după războaiele cu Napoleon.

Invenții, descoperiri, prefacerea economică a statelor europene.

Deodată cu revoluția franceză se 'ncepe și perioada unor descoperiri mari și invenții noi. Astfel, pornirile frumoase ale revoluției franceze — pe departe —, descoperirile și invențiile — de altă parte —, alcătuiesc din nou, prefac țărilor Europei din temelii.

Se descopere un al cincilea continent (parte de lume): *Australia*. Rând pe rând ies la iveală englezii: *Watt* cu mașina de aburi, *Franklin* cu parafulgerul; francezii: *Mongolfier* cu balonul, *Chappe* cu telegraful; și alți mulți cu invenții în medicină și istoria naturală.

Iar când se construiesc cele dintâi vapoare (corăbii cu aburi) și trenuri; când își încep lucrul cele dintâi fabrici cu puteri de aburi și electricitate, și sârmele de telegraf duc cele dintâi vești în largul lumii, se pecetluște înaintarea omenirii spre bunăstare.

Pământurile se lucrează acum mai cu ușurință; rodurile se vând mai bine și cu mai puțină cheltuială, căci transportul e mai ieftin și deschis din țară în țară.

Trebuințele de toate zilele se înlesniră, căci fabricile lucrau mai iute și mai ușor. Căutarea banilor încă eră mai ușoară, căci muncă multă eră pela fabrici și trenuri. Așa că se formează deja tagma muncitorilor statornici.

Pentru ridicarea de fabrici, zidiri de căi fierate se ortăcesc mai mulți și înființează așa zisele *societăți pe acții*, cari apoi înavușindu-se, întemeiază școli și tot felul de așezăminte de cultură. Și țările înaintau în știință și în avere.

Starea înapoiată a patriei noastre.

Francisc I eră regele patriei noastre atunci, când valurile revoluției franceze își făceau cale în afară. Domni cu bunăvoință la început, căci având să poarte războiu cu Napoleon, voia să-și asigure sprijinul Maghiarilor. Valurile revoluției îndepărtate creșteau însă și se apropiau de patria noastră. Și

Francisc, ca nu cumva gândurile noi să prindă rădăcini și 'n patria noastră și să urnească și la noi revoluție, începù a stăpâni în mod absolutistic, călcând constituția și libertatea țării, legi și dietă. Nu folosi nimic, nici conjurația ascunsă, ce o făcură *Martinovics* și soții săi, căci fură prinși și esecutați în parte pe câmpia *Vérmező* din Buda.

Și a urmat alt rău. Napoleon a pătruns odată până la Viena, iar altădată până în *Győr* (1809), înfrângând oștirile patriei. Căci națiunea — oricât eră de asuprită — *luptă în toate războaiele cu înverșunare pentru patrie și tron*. Francisc însă nu luă în seamă jertfa și credința națiunii. Domni tot atât de absolutistic ca mai nainte. 14 ani n'a conchiemat dieta, iar țara o cârmuiă urgisitul ministru din Viena, *Metternich*.

Așa s'a întâmplat, că în vremece țările din apus — între ele și Austria — înaintau spre bunăstare bănească și culturală, țara noastră nu avu parte din aceste. Ea rămase și pe mai departe în starea vechie: *sărăcită și asuprită*. Și trebuia să se mulțumească cu aceea ce produceau fabricile din Austria. Iar greul l-a simțit poporul; l-a simțit însă mai tare acel biet iobag, care purtă amarul vieții, ca să nu se bucure de nici un drept.

IX. Formarea Ungariei de azi și legile din 1848.

1. Deșteptarea națională: contele Ștefan Széchenyi.

În tot răul e și ceva bine. Asuprimea poporului, starea înapoiată a patriei noastre deșteptară sufletele și le aduseră la o *vieață națională trează*. Simțul național zaceă de mult ascuns în sufletul poporului, a trebuit numai să-l ațâțe ceva și să'l

aprinde cineva, ca să isbucnească în valuri de foc. Și l-au ațâțat necazurile, și l-au aprins acei scriitori tineri maghiari, acăror scris și azi formează mărgăritarul literaturii maghiare: *Kazincy Ferenc, Kisfaludy Károly, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály* ș. a.

Când în a. 1823 ministeriul din Viena voi să adune cu sâla darea și soldații, țara 'ntreagă i-se împotrivi, fiind pregătită și la opunere cu arma. Atunci Francisc I văzù greșala și conchiemă (în 1825) dieta la *Pozsony*, promițând respectarea constituției și dând liberă voie națiunii, ca singură să-și îndrumeze de aici înainte vieța națională. Iar națiunea, prin reprezentanții ei, grăbi să lecuiască în dieta din 1825 prin legi tot ce s'a întrelăsat de zeci de ani.

Mai arzătoare eră *păstrarea și cultivarea limbii* în toată curățenia ei, căci s'au convins prin veacuri, că „*națiunea trăiește numai prin limba ei*“. Și când se sfătuiau mai din greu, cum s'ar putea întemeia un așezământ de știință, care să străjuiască asupra limbii și literaturii maghiare, un căpitan tânăr de husari — știind că *nu vorbele, ci faptele glăsuiesc* — oferì spre acest scop venitul depe un an al moșilor sale (120.000 cor.). Conte Ștefan Széchenyi a fost acest tânăr cu gând și pildă frumoasă. Și urmat cu 'nsuflețire de ceialalți, încurând se 'nfăptui „*Academia Maghiară de știință*“. Iar el ajunse conducătorul vieții naționale, ca unul care călătorind mult în țări străine, mai bine pricepea relele și știà cum și de unde s'apuce lecuirea lor.

Széchenyi — în toată vieța sa — s'a nizuitsă ridice bunăstarea economică și culturală a țării, la aceeaș treaptă cu celelalte țări din apus. El eră convins, că numai prin *cultură și avere* poate ajunge țara la *putere, înflorire și libertate*. Dar izvorul în-

avuțirii fiind *economia rațională* (cu pricepere), care însă se poate ajunge numai dacă iobagii vor fi liberi și 'n stare să-și câștige și ei moșii și dacă nobilii vor plăti și ei dare. Astfel toți cetățenii patriei trebuie să fie *deopotrivă, deorice neam și lege ar fi ei*, ca deopotrivă să aducă jertfe pentru patrie, și *'nmăsura dreaptă să se bucure de drepturi*.

Și pentru ajungerea țânței sale a lucrat Széchenyi pe două căi: în scris și cu fapta. În cărțile sale a arătat cât sunt de înaintate alte popoare și ce trebuie să facem și noi ca să-i ajungem. Iar de altă parte a luptat pentru înfăptuirea gândurilor sale mari. Afară de școli și Academia de științe, înființă cea dintâia grupare a economilor din țară, zidi podul catenar între Buda și Pest, începù regularea râurilor Tisza și Duna (Vaskapu). Străduințelor sale se pot mulțumi căile fierate, fabricile, cea dintâia cassă de păstrare și împrumut în Budapest, precum și teatrul național maghiar.

Văzând toate aceste întrupate, cu drept a strigat: „*Ungaria n'a fost, ci va fi*“, iar națiunea l-a numit pe el de: „*cel mai mare maghiar*“.

2. Revoluții europene.

Anul 1848 e anul frământărilor. Aproape toate țările Europei s'au răsculat împotriva domniilor tiranice. Legile din 1848 au fost primite și iscălite de regele Ferdinand V numai de teama acestor revoluții.

Revoluția și de data aceasta a pornit din Franța. Domnitorii, ce urmară lui Napoleon Bonaparte, prefăcură împărăția în regat, și, cârmuind absolutistic, șterseră drepturile poporului, ce le câștigase cu sângele său. Poporul însă nu se putea împacă cu

soartea sa. Conchiamă deci o mare *adunare a poporului*, unde dorii să-și arate nemulțumirea față de tirăniile regelui și a ministerului. Adunarea fù oprită. Atunci poporul — în 24 faur 1848 — pornì pe străzile Parisului hulind ministeriul. Oștile trimise împotriva lui nu putură face nimic, trebuiră să se retragă, ceea ce văzând poporul se însufleți și proclamă Franța de *republică*. De președinte aleseră pe nepotul lui Napoleon Bonaparte, *Ludovic Napoleon* — numit mai târziu Napoleon al III-lea.

Învingerea Francezilor însufleți și pe celelalte popoare.

Italianii, cari erau sub stăpânirea Austriei, voiră să se unească sub un singur domnitor. Se resculară, dar fără isbândă.

Germanii, cari erau împărțiți în 32 de principate de sine stătătoare și voiră să se unească sub un singur domnitor, avuseră aceeaș soarte. Iar regele *Fridrich Wilhelm IV al Prusiei* numai așa putu potoli răscoala, că numi ministeriu responsabil și promise, că va domni în mod constituțional.

Numai împăratul Austriei și regele Ungariei, *Ferdinand V* nu voi să audă de libertatea poporului. Atunci izbucni răscoala din *Viena* (13 martie). S'a vărsat și sânge, dar ministeriul nu fù în stare să potolească răscoala nici cu puterea oștirilor. În sfârșit împăratul ca să 'mpace poporul, depărtează la dorința lui pe urgisitul ministru *Metternich* și iscălește drepturi pentru supușii austriaci.

În 15 martie focul revoluției izbucnește și în *Pesta*, sub conducerea tinerilor scriitori *Alexandru Petöfi* și *Mauriciu Jókai*. Aici s'au făurit cele 12 puncte, cari mai târziu, în 7 aprilie, fură primite în dieta țării, iar în 11 aprilie întărite ca legi.

3. Ludovic Kossuth și legile din 1848.

Széchenyi încurând avu în jurul său și al planurilor sale o întreagă grupare. Așa, încă nu trecă o singură dietă, ca să nu se aducă legi noi pentru îmbunătățirea stărilor în țară.

Pe atunci domniă *Ferdinand V* (1835—1848), urmașul lui Francisc I. Conducătorul luptătorilor tineri eră *Ludovic Kossuth*. El aveă aceleaș gânduri frumoase și planuri mari, cași Széchenyi. Dar alte erau căile întru ajungerea țantei. Pecând Széchenyi ziceă, că poporul trebuie să se 'navuțească întâiu și-apoi libertatea vine dela sine, căci săracul nu-și poate păstră libertatea, — Kossuth ziceă, că orice om, *fiecare popor are drept la libertate*, și dacă e liber, se poate înavuți ușor. În înțelesul acesta porni și purtă apoi luptă cu condeiul prin ziare, suferind chiar și 2 ani de robie pentru scrisul său. Dar poporul l-a îndrăgit, și încurând ajunse mai iubit ca Széchenyi. Fù ales în 1847 de deputat al comitatului Pest pentru dieta din Pozsony, în care prin vorba sa măiastră și îndrăzneată, cu mintea sa ageră și cu sufletul său larg, duse dorințele sale și ale grupării sale la izbândă.

Dieta din 1847 a deschis-o Ferdinand V în *limba maghiară*. Mare a fost bucuria și nădejdele poporului maghiar. Dar Kossuth nu s'a mulțumit cu atât; lucră zi și noapte și pregăti o mulțime de legi, cari toate fură primite în dieta din 7 aprilie 1848. Și fiindcă în aceeaș vreme isbucniseră noi revoluții în Europa de apus, ba chiar și în Viena și Pest, regele sancționă (întări prin iscălireă sa) aceste legi la *11 aprilie 1848*.

Legile din 1848, cari sunt strâns legate de numele lui Kossuth, prefăcură Ungaria din temelie. Se șterseră drepturile nobililor și se șterse iobăgia.

Căci ziceau legile:

Toți cetățenii — fii aceleiaș patrii — *sunt asemenea înaintea legilor.*

Având toți cetățenii drepturi, *toți se aibă și datorințe*: fiecare să servească ca ostaș și să plătească dare după câștigul și averea sa.

Se șterge *aviticitatea*, asemenea și *iobăgia*; și fiecare iobag e domn și stăpân pe moșia sa.

Țara se cârmuiește de un minister, numit de regele, dar răspunzător dietei.

Casa de jos a dietei se compune din *deputați aleși de popor.*

Ardealul se *unește* cu Ungaria.

Se recunoaște libertatea *întrunirii*, a *cuvântului*, a *tiparului*, precum și *cea confesională.*

Judecători să fie și oameni ieșiți din *sânul poporului*, cari cunosc mai bine năcazurile lui.

Legile acestea, sancționate, pecetluită și la noi gândirile cele mărețe: *libertate, egalitate și frățietate.* Iar țara primî cel dintâiu minister responsabil. Ministru președinte eră contele *Ludovic Battyányi*, iar între miniștri erau și contele *Stefan Széchenyi*, contele *Iosif Eötvös*, *Francisc Deák*, *Ludovic Kossuth* ș. a.

X. Lupta pentru neatârnare și absolutismul.

1. Anul 1848—49: Lupta pentru neatârnare.

Legile anului 1848 dădură altă înfățișare țării. Națiunea răsufală mai ușor, nădejile de mai bine erau mari. Dar scurtă fû bucuria. Guvernul (ministeriul ocârmuitor) din Viena nu vedeà cu ochi

buni libertatea și neatârhnarea patriei noastre. Răsculă deci unele popoară din patrie în contra Maghiarilor, ba trimise chiar și oștire austriacă în contra lor. Națiunea maghiară se văzù atunci silită să apuce armele. Isbucni deci lupta pentru *neatârhnarea țării*.

Între acestea Ferdinand V mulțumește de tron și-i urmează Maiestatea Sa *Francisc Iosif I*, în 2 decemvrie 1848. Abiã fiind de 18 ani, dădù ascultare sfetnicilor săi, cari socoteau lupta neatârhnării de o simplă răscoală și trimise în Ungaria armatele austriace sub conducerea principelui *Windisgrätz*.

Maghiarii nefiind încă pregătiți, austriacii ocupă orașul Pesta, însă mai departe nu pot înaintă. Kossuth, sufletul luptei, cutrieră țara în lung și lat, și cu măiastra-i vorbă înflăcărează poporul și-l chiamă la oaste. În scurtă vreme se formează oastea apărătorilor patriei, așa zisa *honvezime*, gata să apere drepturile națiunii și constituția țării sale, cu sângele. Sub conducerea generalilor *Artur Görgey*, *Klapka* și *Damjanich* honvezimea seceră pas de pas isbânzi: la *Szolnok*, *Hatvan*, *Vác*, *Komárom*, apoi la *Buda* (1849). În aceeaș vreme *Bem* și *Percel* bat pe austriaci în Ardeal și Bănat.

Maghiarii se adună în *Debrecen* (în 14 aprilie): proclamă Ungaria de țară neatârhnătoare și aleg pe Kossuth de cârmuitor (guvernator).

Guvernul din Viena se văzù înfrânt și strâmorat. Chiamă deci într'ajutor pe Rusia. Țarul trimite 200,000 de Ruși. Armatele unite pătrund în țară. Lupta eră pierdută împotriva acestui puhoiu, dar oștile maghiare se opun cu 'nverșunare. Kossuth numește de conducător al întregii honvezimi pe *Görgey*. Acesta însă încunjurat de dușmani depune

armele pe câmpia dela *Világos* (Șiria) în 13 august 1849. Astfel fù înfrântă honvezimea, lupta potolită, iar Kossuth trebui să fugă în Italia.

2. Absolutismul.

Sfârșitul trist al luptei pentru neatârnare fù începutul unor zile și mai triste. Ministrul din Viena șterse constituția țării noastre și o socoti ca pe oricare altă provincie austriacă. De cârmuitor fù numit generalul *Haynau*, care porni o muncă de răsbunare. 13 generali ai honvezimii, între ei și *Damjanich* și *Bem*, fură esecutați prin ștreang ori glonț în Arad (6 octomvrie); în aceeaș zi fù împușcat și ministrul președinte, contele Ludovic Battyány în Pesta. Și alți mulți răbdară moarte și robie grea. Iar aceia ce s'au putut refugia, ca Kossuth, Klapka ș. a. au trebuit să plătească cu pribegia de bunăvoie îndrăzneala de-aș apăra libertatea și neatârnarea patriei. În Viena ajunge la putere ministrul *Bach*. Orânduește întreaga împărăție austriacă, și între provinciile ei pune și Ungaria. O îmbucătățește în 4 părți: Ungaria proprie, Ardealul, Croația-Slavonia și principatul sârbesc de miazăzi, cari împreună cu celelalte provincii austriace fură ocârmuite din Viena.

Ia dreptul de alegere a diregătorilor în comitate, și 'n fruntea lor pune străini (bohemi și germani). Limba oficială eră cea germană. Dările se strâneau cu puterea, iar soldații erau duși cu sâla. Anii 1850—1860 se și numesc *epoca lui Bach*, epoca de tristă aducere aminte, în care națiunea răbdă și așteptă zorile unei zile mai bune și mai drepte.

Și le-au adus aceste zori de mai bine întâmplările mari ale istoriei: înfăptuirea regatului italian și războiul cu Prusia.

3. Regatul italian.

Trăia și 'n sufletul poporului italian dorința de-a-se uni într'o Italie puternică și neatârnată. Dar partea dinspre miazănoapte, *Lombardia* și *Veneția*, erau în stăpânire austriacă; iar mijlocul ei, Roma și jurul, erau ale papei. Regele Sardiniei, *Victor Emanuil*, în inima căruia eră închiegată dorința înțeleptului popor italian, ceru prin ministrul său *Cavour* (citește Cavur) ajutorul lui Napoleon III, împăratul Franței. În anul 1859 oștile italo-franceze pornesc lupta cu Austria. Aceasta pierde luptele dela *Magenta* și *Solferino* și 'n scurtă vreme trebuie să 'ncheie pace și să predeie Lombardia Italienilor.

În aceeaș vreme *Iosif Garibaldi*, eroul național al Italienilor, înfrânge cu 1000 de ostași voluntari pe regele Neapolului și astfel în 1860 — afară de Roma — întreaga Italia se unește sub un singur rege, — Victor Emanuil. În 1870 ocupă și *Roma*. *Kossuth* și tovarășii săi sprijineau întru toate pe Italieni, căci dela ei așteptau mântuirea patriei lor, din care au fost exilați. Așă a și fost. Maiestatea Sa regele Francisc Iosif I caută de-acum împăcarea cu Maghiarii, căci se teme, ca nu cumva Maghiarii — îndemnați de învingerile Italienilor — să prindă arma contra absolutismului. Ministerul Bach căzù și cu el căzù și absolutismul.

XI. Restituirea constituției și transacțiunea.

Restituirea constituției și războiul Austriei cu Prusia.

Majestatea Sa regele ținea să se împace cu națiunea maghiară, căci s'a convins, că monarhia nu poate să se susțină și să înainteze, dacă popoarele ei nu sunt mulțumite. A redat deci constituția țării așa cum a fost înainte de 1848, numi ministeriu maghiar și diregători maghiari în diregătorii. Conchiamă apoi dieta Ungariei în Pesta (1861). Aici Austria ceru ca Ungaria să-si trimită reprezentanți în dieta împărătească, întocmai ca celelalte provincii ale ei. Maghiarii nu fură mulțumiți cu ce se făcuse: nu eră deajuns restituirea constituției cum a fost înainte de 1848, iar de tractarea Ungariei ca provincă austriacă nici nu voră să audă. Conducătorul lor *Francisc Deák* pregăti deci în numele dietei un memorandum, în care ceru restituirea întregei constituții, adecă a constituției vechi și a legilor din 1848.

Majestatea Sa regele însă — la sfatul ministrului austriac *Schmerling* — nu primi memorandumul. Și nu primi nici al doilea memorandum de felul acesta, iar dieta o disolvă (împrăștie). S'a restituit — ce e drept — constituția, dar nu de tot. Libertatea constituțională aveă numai să urmeze.

Împăcarea nu eră deplină, deși o doriau națiune și rege deopotrivă. Majestatea Sa regele aveă acum un sfătuitor bun, pe neuitata și buna regină *Elisaveta*, iar națiunea aveă pe înțeleptul ei *Francisc Deák*, care prin scrisul său căută neîncetat și cu blândețe să câștige pe rege pentru o împăcare desăvârșită, arătând toate dorințele poporului maghiar.

Și soarta a voit ca un nou războiu nefericit să fie izvorul izbândirii acestei dorinți.

Austria și Rusia cuprinseseră în anul 1864 din stăpânirea Danemarcei țărișoara *Schleswig-Holstein*, iar acum în 1866 Prusia voia s'o stăpânească singură. Se aliă deci cu Italia, care încă așteptă de mult prilej să răpească Austriei *Veneția*. Astfel ajunse Austria între două focuri. Față de Italia câștigă lupta la *Custoza*, dar față de Prusia o pierdă în crâncena bătălie dela *Königrätz*. Maiestatea Sa Regele, trebuî să încheie pacea dela *Viena* și *Praga*, în cari recunoscu Italia de regat, dându-i și *Veneția*, iar față de Prusia abzise pentru totdeauna de *Schleswig-Holstein*.

Războaiele acestea slăbiră puterea monarhiei și o sleiră de bani. Și pe deasupra mai eră și nemulțumirea în țară. Nici când regele nu doriă mai fierbinte împăcarea. Conchiemă deci dieta, și națiunea maghiară nici acum nu cereă mai mult ca în 1861: întărirea constituției și restituirea legilor din 1848.

Francisc Deák și împăcarea din 1867.

Împăcarea s'a făcut; iar meritul acestei împăcări e a lui *Francisc Deák*. Fusese membru în cel dintâiu ministeriu responsabil din 1848, și de atunci neîncetat a luptat pentru *drept, dreptate și libertate*. N'a luat parte în lupta pentru neatârnare, fiindcă eră contra firii și credinții lui, dar nici în răstimpul absolutismului n'a desnădăjduit. Cu blândeța mai mult ajungi, cași cu puterea — zicea — și *să nu cerem mai mult, decât la ce avem drept*.

Cu adevărat înțeleptul patriei a fost el și națiunea a simțit în el pe conducătorul, care-i duce

dorințele sale la izbândă, patria și tronul la fericire. Și izbândirea sa făcut în dieta anului 1867, prin împăcarea cuprinsă în articolul de lege XII.

Maiestatea Sa regele se 'nvoi la proiectul de lege, lucrat de Deák și primit de dieta din 1867. Numi ministeriul responsabil sub conducerea conțelului Iuliu Andrásy, iar în 8 iunie acelaș an, se încoronă împreună cu regina Elisaveta de rege apostolic al Ungariei în Buda, făcând jurământ pe constituția neștirbită a țării.

Ca rege încoronat sancționează legile despre împăcarea din amândouă părțile, rege și națiune. Se redete țării constituția din 1848 și se aranjară prin aceste legi și *afacerile comune* ale Ungariei cu Austria, amândouă state constituționale. Afaceri comune sunt trei: *apărarea comună* (miliția), *reprezentarea comună în țări streine* (afacerile externe sau din afară) și *cheltuielile comune* pentru cele două dinainte (finanțe). Afacerile comune le conduce *ministeriul comun* și așa zisele *delegațiuni*, una ungară și alta austriacă. Acestea din urmă își țin adunările (ședințele) pe rând odată în Budapest, altădată în Viena, controlând afacerile externe (din afară) și votând recruții (miliția) și spesele într'o anumită proporție, ce se chiamă *cvotă*. Cvota Ungariei la spesele comune e cam a treia parte din suma totală.

Astfel după 42 de ani, începând cu pășirea lui Ștefan Széchenyi, națiunea se 'mpacă pentru totdeauna cu regele său, deschizându-se astfel patriei noastre calea spre înaintare, poporului spre fericire.

Actul cel însemnat al împăcării se mai zice și *transacțiune*.

XII. Starea de azi a țării.

1. Maiestățile Lor: Regele Francisc Iosif I și Regina Elisaveta.

După anul 1867 a pierit și cea din urmă umbră de neînțelegere între casa domnitoare și națiune. Maiestatea Sa Francisc Iosif I domnește de atunci constituțional spre fericirea patriei noastre și spre desăvârșita încredere și alipire a națiunii. An de an a petrecut și petrece în mărețu-i palat din *Buda* ori în cel de vară din *Gödöllő*.

A avut multe dureri de înfruntat. Singurul său fiu și prinț de coroană, Arhiducele *Rudolf*, murì fără veste în 1889. Iar buna-i soție și neuitata noastră regină, *Elisaveta*, a fost omorâtă de o mână păcătoasă în *Geneva* (Elveția) în 10 septembrie 1898. În schimb bunul Dumnezeu i-a dat tărie și mulțumire să-și sârbeze în 8 iunie 1907 patruzeci de ani de glorioasă domnie.

Sub părinteasca cârmuire a M. Sale s'a înființat mitropolia română unită din Balázsfalva (Blaj) și episcopiile din Szamosujvár (Gherla) și Lugoj.

Pe Românii gr.-or. i-a scos de sub episcopii sârbii și le-a înființat mitropolia la Nagyszeben (Sibiiu) și episcopia din Karánsebes (Caransebeș), și la 1868 le-a întărit legea „*Statutul-Organic*“, în puterea căreia Românii gr.-or. își cârmuiesc singuri trebile bisericesti, școlare și fundamentale.

Tot sub cârmuirea M. Sale s'au înființat gimnaziile românești din Brassó (Brașov), Naszód (Năsăud) și Brád (Brad), precum și teologiile și pedagogiile din Nagyszeben (Sibiiu), Szamosujvár (Gherla) și Karánsebes (Caransebeș).

2. Războiul francez-prusian și întemeierea imperiului german.

În timpul domniei Majestății Sale Regelui Francisc Iosif I, în apus s'a înfăptuit un puternic imperiu împărăție): *imperiul german*. Pricina a fost războiul francezo-prusiac.

În anul 1870 Spania rămâne fără rege. Și fiindcă la coroana ei râvneau, *Napoleon* al III, împăratul Franței și *Wilhelm*, regele Prusiei, între acești doi domnitori se porni războiu. Războiul avu urmări grele pentru Franța. Francezii fură bătuți și războiul se 'nceie cu depunerea armelor la *Sedan* și cu asediarea (împresurarea) *Parisului*.

Franța pierdù *Elsația* și *Lotharingia* și mai trebui să plătească ca despăgubire de războiu Prusiei 5 miliarde de coroane. *Napoleon* al III fù alungat depe tron și Franța proclamată de republică.

Cu un an mai târziu apoi (1871) principii germani îl declară pe *Wilhelm* regele Prusiei de împărat german făcându-se astfel *unirea* sub un singur domnitor al tuturor țărișoarelor germane. Meritul acestei fapte mărețe e a cancelarului *Bismarck*.

3. Statele balcanice Bosnia și Herțegovina.

Cevaș mai târziu în anul 1876 se'ntâmplară mari schimbări și 'n peninsula balcanică, stăpânită pe atunci de Turci.

Sârbii și Bulgarii se răscoală contra stăpânirii asupra țării turcești și cheamă într'ajutor pe țarul Rusiei, *Alexandru al II-lea*. Acesta abiă apucă prilejul și porni contra Turcilor. Dar Turcii înving oștile rusești la *Plevna*, în Bulgaria, sub conducerea pașilor *Osman* și *Suleiman*. Ruși cer atunci ajuto-

rul României și numai ei și înțeleptul ei domnitor Carol li-se poate mulțumi că 'n sfârșit oștile turcești fură înfrânte pe toată linia, la aceeaș *Plevna*, de unde mai nainte Rușii trebură să se retragă. E prins însuș Osman-Pașa. Răsboiul se 'ncheie în anul 1878 prin *tractatul* sau pacea din *Berlin*, în fața reprezentanților tuturor statelor europene. Din partea monarhiei austro-ungare a fost de față contele *Iuliu Andrásy*. În puterea acestui tractat: *România* și *Serbia* devin regate neatârnațoare, *Muntenegru* principat (acum e regat), *Bulgaria* principat sub suveranitatea (supraveghierea) Turciei (acum e regat), iar *Bosnia* și *Herțegovina* s'au dat monarhiei austro-ungare spre conducere. Deatunci armatele maghiare și austriace au ocupat aceste două țărișoare și prin înaltul autograf al Maiestății Sale împăratului și regelui Francisc Iosif I. dela 5 octomvrie 1908 au fost adnexate (alăturate) Austro-Ungariei.

Tabla de materii.

Anul al cincilea.

I. Patria înainte de ocupare	3
II. In căutarea patriei statornice. 1. Poporul maghiar și Árpád	4
2. Ocuparea țării	6
III. Încreștinarea maghiarilor și întemeierea regatului. Sf. Ștefan	8
IV. Extinderea și întărirea regatului. Ladislau cel sfânt	10
V. Bula de aur. Andreiu al II-lea	13
VI. Năvălirea Tătarilor și reîntemeierea patriei. Bela IV.	15
VII. Epoca de mărire a Ungariei. Tinereța lui Ludovic cel mare	17
Faptele lui Ludovic cel mare	19
VIII. Turcii în Ungaria. 1. Ioan Hunyadi	21
2. Lupta dela Nagyze ben (Sibiiu)	22
3. Lupta dela Varna	23
4. Lupta de pe Câmpia Mierlei	23
5. Lupta dela Nándorfehérvár (Belgradul Sârbiei)	24
6. Matia Corvinul	25
IX. Năpasta dela Mohács. Principiile nenorocirii dela Mohács și Ludovic II.	29
X. O sutăcincizeci de ani sub jugul turcesc. 1. Sfășierea patriei în 3 părți	32
2. Trăiește încă vitejia eroilor patriei noastre	33
3. Cel mai mare erou Nicolae Zrinyi	35
XI. Licărește 'n zare... 1. Apărarea constituției și-a libertății profesionale	37
2. Gavril Bethlen	38
3. Petru Pázmány	39
4. Francisc Rákóczi II.	41
XII. Jos jugul! 1. Alungarea Turcilor din patrie	43
2. Starea jalnică a țării după alungarea Turcilor	45
3. Carol III.	45
XIII. Impăcarea națiunii cu casa domnitoare. Maria Terezia	47
XIV. Constituția de azi. Desrobirea	49
2. Palatinul Iosif	50
3. Cel mai mare maghiar: Contele Ștefan Széchenyi	51
4. Ludovic Kossuth	52
5. Lupta pentru neatarnare	53
6. Înțeleptul patriei: Francisc Deák	54
XV. Zitele noastre. Francisc Iosif I.	57
Regina Elisabeta și familia regală	57

Anul al șasălea.

<i>I. Repriviri asupra epocii până la dezastrul dela Mohács. Patria înainte de ocupare</i>	58
Ocuparea patriei	58
Casa lui Árpád	59
Regii din familii diferite (1301—1526)	62
<i>II. Sfășierea patriei în trei părți după dezastrul dela Mohács.</i>	
1. Imperiul casei de Habsburg: Ferdinand I.	65
2. Invenții și descoperiri	66
3. Principatul ardelean: Zápolyai	67
4. Supunerea turcească	68
5. Eroii patriei	69
<i>III. Lățirea reformațiunii în patria noastră și urmările ei. Reforma</i>	
<i>marea</i>	70
Urmările reformațiunii	71
<i>IV. Răscoalele naționale pentru apărarea libertății confesionale și a constituției țării.</i>	
1. Rudolf	72
2. Ștefan Bocskay	73
3. Petru Pázmány	74
4. Războiul religionar de 30 de ani. Gavril Bethlen	75
5. Ludovic XIV, regele Franței	77
<i>V. Alungarea Turcilor din patrie.</i>	
1. Luptele cu Turcii și răscoalele interne	79
2. Eliberarea țării	80
3. Starea patriei după alungarea Turcilor	81
<i>VI. Impăcarea casei domnitoare cu națiunea.</i>	
1. Așezăminte noi: Carol III	83
2. Sancțiunea pragmatică	84
3. Prusia și Austria. Friderich II. și Maria Terezia	85
4. Iosif II.	86
<i>VII. Revoluția franceză. Napoleon</i>	89
<i>VIII Starea patriei noastre după războiul cu Napoleon. Invenții, descoperiri, prefacerea economică a statelor europene</i>	90
Starea înapoiată a patriei noastre	91
<i>IX. Formarea Ungariei de azi și legile din 1848.</i>	
1. Deșteptarea națională: contele Ștefan Széchenyi.	92
2. Revoluții europene	94
3. Ludovic Kossuth și legile din 1848	96
<i>X. Lupta pentru neatârnare și absolutismul.</i>	
1. Anul 1848—49: Lupta pentru neatârnare	97
2. Absolutismul.	99
3. Regatul italian	100
<i>XI. Restituirea constituției și transacțiunea.</i>	
Restituirea constituției și războiul Austriei cu Prusia	101
Francisc Deák și împăcarea din 1867	102
<i>XII. Starea de azi a țării.</i>	
1. Maiestățile Lor: Regele Francisc Iosif I și Regina Elisaveta	104
2. Războiul francez-prusian și întemeierea imperiului german	105
3. Statele balcanice Bosnia și Herțegovina	105

DAAG

ENTAR

201

BIBLIOTECA
CENTRALĂ
UNIVERSITĂȚII "CAROL I"
BUCUREȘTI

SECȚIA PEDAGOGICĂ

EX LIBRIS

ONISFOR CHIBU

CLUJ-SIBIU

De Iuliu și R. Vuia,

se află la librăria diecezană din Arad Deák-Ferenc u. 35:

1. Abecdar ilustrat. Ed. X. Prețul 40 fil. Aprobata cu rez. ministerială de sub Nr. 152751/1912.
2. Abecdar scris după metoda sunetelor vii. Ed. VII. Prețul 40 fil. Aprobata cu rez. ministerială de sub Nr. 89142/1913.
3. Instrucția metodei sunetelor vii. Ed. II. Prețul 80 fileri.
4. Carte de cetire cl. II. Ed. VI. Prețul 40 fil. Aprobata cu rez. ministerială de sub Nr. 104220/1912
5. Carte de cetire cl. III. Ed. VII. Prețul 50 fil. Aprobata cu rez. ministerială Nr. 181332/1912.
6. Carte de cetire cl. IV. Ed. VII. Prețul 60 fil. Aprobata cu rez. ministerială de sub Nr. 127381/1912.
7. Carte de cetire cl. V și VI. Ed. IV. Prețul 1 cor. 20 fil. Aprobata cu rez. ministerială de sub Nr. 100967/1912.
8. Curs practic de limba română. Ed. IX. Prețul 60 fil. Unicul curs la noi care cuprinde: etimologie, sintaxă, ortografie, stilistică și literatură. Aprobata cu rez. ministerială de sub Nr. 79642/1913.
9. Curs practic pentru învățarea limbii maghiare. Partea I. Ed. X. Prețul 50 fil. și
10. Curs practic pentru învățarea limbii maghiare. Partea II. Ed. VIII. Prețul 50 fil. Ambele aprobate cu rez. ministerială de sub Nr. 127380/1912.
11. Curs practic pentru învățarea limbii maghiare. Partea III. Prețul 60 fil. Sub aprobare. Aceste sunt unicele cursuri scrise în conformitate cu art. de lege XXVII din 1907 și a planului de învățământ ministerial de sub Nr. 80,000/1910.
12. Elemente de geografie și constituție. Ed. VIII. *Tipărită cu ajutor de stat.* Prețul 60 fil. Aprobata cu rez. ministerială de sub Nr. 97819/1912.
13. Aritmetica partea I Anul 2, 3, și 4. Ed. VIII. Prețul 60. fil. Aprobata cu rez. ministerială de sub Nr. 4119/1912.
14. Aritmetica și geometria Anul 5 și 6. Ediția V. Prețul 60 fil. Aprobata cu rez. ministerială de sub Nr. 104755/1913.
15. Istoria naturală. Ed. II. Prețul 60 fil. Aprobata cu rez. ministerială de sub. Nr. 104754/1913.
16. Curs practic de fizică și chimie. Ed. V. Prețul 50 fil. Aprobata cu rez. ministerială de sub Nr. 108725/1913.
17. Curs practic de Economie. Ed. II. Prețul 60 fil. Aprobata cu rez. ministerială de sub Nr. 10498/1912.
18. Istoria Ungariei. Ed. VIII. Prețul 50 fil. Aprobata cu rez. ministerială de sub Nr. 128.134/1913.
19. Carte de învățatură pentru școlile de repetiție economice. Aprobata cu rez. ministerială de sub Nr. 4140/1903.

Aceste manuale au fost cvalificate prin recenzionile ministeriale: ca manuale de model, ca cele mai succese creațiuni, cari corăspund din toate punctele de vedere, cari stau la cel mai înalt nivel cultural-literar, fiind scrise după cel mai bun și ușor metod.